

ЛАЗОРЕНКО Т.Г.

МОРАЛЬ І ЕТИКА
В МИНУЛОМУ Й СУЧАСНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ

**Навчально-методичний
посібник**

Видавець
Вадим Карпенко
Київ – 2008

ЛАЗОРЕНКО Тимофій Григорович. Мораль і етика в минулому й сучасному суспільстві.
К.: Видавець Карпенко В.М., 2008. – 60 с.

Книга Т.Г.Лазоренка – навчально-методичний посібник з моралі й етики, призначений для вчителів та учнів старших класів середніх навчальних закладів.

Редагування і коректура Автора.

Макет:
Станіслав ПАХОМОВ

Випуск у світ:
Інна БАБІЧ

© Лазоренко Тимофій Григорович, 2008р.

ISBN 966-1516-08-2

Про мораль і етику як духовну основу життя і розвитку суспільства

Розпад Радянського Союзу і виникнення на його руїнах, замість підневільних союзних республік, незалежних держав, в тому числі і України, свідчило про нежиттєздатність радянсько-більшовицької диктатури, що з перших днів свого існування розправлялася з релігією, як послідовним противником бездуховного матеріалізму – основи марксистського вчення, яке більшовики, об'явивши його «науковим комунізмом», намагалися втілити в життя, хоча насправді, як переконує дійсність, воно є справжньою утопією.

Мільйонні маси і віруючих, і атеїстів на власному досвіді переконувались, що бездуховність відкриває дорогу жорстокості, зневаги до людини і крайнього егоїзму. Влада і гроші стають основною метою життя значної, невпинно зростаючої частини людей, в той час, як інші переконуються в необхідності дотримання заповідей моралі й етики, проповідуваних християнською й іншими релігіями – любити й шанувати батьків, рідних і старших, відноситись з пошаною до кожної людини, незважаючи на її стан, бути правдивим і доброзичливим, добросовісно відноситись до виконання своїх обов'язків і т.д. Ці заповіді в Радянському Союзі грубо порушувались не тільки і не скільки простими людьми, котрі не мали доступу до влади, як його керівниками, що перетворювало радянську державу в «імперію зла» і призвело до її занепаду.

Відродження України вимагає відновлення, в першу чергу, духовності, а отже, законів моралі й етики. На жаль, і в незалежній Україні в перші роки її існування питання духовного життя недооцінювалось.

Та з часом відношення до духовності в незалежній, демократичній Україні змінюється. В шкільні програми в останні роки, за рішенням Міністерства освіти й науки введено новий предмет, присвячений духовності, правда під обмежуючою назвою «етика». Обмеження духовного начала і виховання етикою є очевидно тимчасовим. Його треба вважати лише першим кроком в реалізації необхідних заходів по духовному вихованню нашої молоді. Перед педагогами України стоїть невідкладне завдання – підготовка наступних кроків у цьому напрямку, перш за все написання потрібних

підручників і навчальних посібників, вивчення досвіду духовного виховання в школах інших країн. Тому книгу Т.Лазоренка «Мораль і етика в минулому і сучасному суспільстві» треба вважати потрібною чи навіть необхідною нашої школі, надто обмеженій сьогодні в літературі з питань духовності.

В «Моралі й етиці» автор, відтворюючи духовну історію окремих народів, знання якої необхідне для глибокого розуміння суті й значення релігії в духовному вихованні молоді, вдається і до філософських понять та аргументів, зокрема, до відомого гегелівського закону про єдність і боротьбу протилежностей, що передбачає вічність духовної і матеріальної субстанцій буття, а отже і вічність моралі й етики, в основі яких лежать духовність і матеріальність людини. Автор, проте, враховуючи необхідність якомога простішої аргументації своїх тверджень (адже його праця призначається учням, що не вивчають філософії) обмежується цими філософськими узагальненнями й більше уваги приділяє питанням соціології й історії, з якими безпосередньо пов'язані мораль і етика. В цьому й особливість його праці. Книга «Мораль і етика в минулому й сучасному суспільстві» являє собою історію визначення й значення релігії на окремих етапах розвитку суспільства. Це своєрідний вступ до вивчення дійсної суті моралі й етики, який допомагає зрозуміти їх особливе значення в житті і розвитку людини та суспільства.

Звичайно, матеріальні зміни в житті суспільства завжди в певній мірі були пов'язані з його духовністю. Але, на відміну від духовності, вони нерідко змінювались, причому іноді радикально, міняючи і відносини між людьми, їхню мораль і етику.

В умовах переваги матеріальних інтересів і потреб над духовними, суспільство вступало в період соціальної диференціації і рабовласництва, чому язичницька релігія з її племінними богами не могла ефективно протидіяти.

Автор «Моралі й етики» приділяє цьому періоду більшу увагу. Адже саме в той час проявилось особливе значення духовності в формі християнства, що проповідувало ідеї соціальної рівності й справедливості, взаємної доброти і пошани між людьми і народами. Саме християнство покінчило з рабством.

Щоправда, на зміну рабовласництву прийшов феодалізм з його далеко негуманною ідеологією, мораллю й етикою, що характеризувались поєднанням лицемірної етики феодалів-рицарів та моралі й етики селян, ремісників і кустарів. Служителі релігії цього періоду часто забували про моральні заповіді і з часом все більше втрачали авторитет захисників справедливості. А з перемогою капіталізму і зростанням значення матеріалізму, духовність у формі моралі й етики поступово втрачала своє значення, що зумовило її знецінення в усіх сферах суспільства. Виникає прагнення незделеної частини народу до радикальних змін в суспільному житті, з'являються різні партії й організації, а згодом і державидиктатури, що не визнають необхідності справедливості, правди, честі й совісті у відносинах між людьми і народами. Одночасно зростає значення демократії, яка частково заміняє чи, принаймні намагається в якійсь мірі замінити, релігію і її справжнє чи показне відстоювання заповідей моралі й етики.

Дотримуючись такої системи розгляду історії моралі й етики, пов'язуючи її з соціологією, Лазоренко сприяє розумінню учнями історичного значення духовності, зокрема моралі й етики, як основної її складової, а разом з тим і розумінню історії окремих країн і народів.

Цю книжку Т.Лазоренко писав, за його власним визначенням, як навчально-методичний посібник з нового шкільного предмету, у вивченні якого необхідно було зацікавити учнів, доводячи в той же час його особливу важливість. Це було не просте завдання, в умовах продовження панування в усіх сферах життя і незалежної України матеріалізму, що зумовлює надання в школах переваги точним наукам і природознавству, переконувати учнів в необхідності приділяти особливу увагу й духовності і доводити важливість не лише знання, а й виконання законів моралі й етики. А цього вимагає, крім сього іншого і особливість історії України 20 ст.

Не можна не погодитись і з тими висновками, якими закінчує свою працю про мораль і етику Т.Лазоренко. Природне бачення людей до задоволення своїх матеріальних потреб і досягнення успіхів у цьому зумовлюють можливість прогресу людства шляху до гармонії всього в його житті. Цей шлях поки що поливається кров'ю людей, для яких все ще матеріальні інтереси і потреби важливіші духовних. Вони, на жаль, будуть для них, матеріальних за своєю природою,

рідними, завжди нагадуватимуть про себе, як про основу свого життя. Єдність і боротьба духовності і матеріальних потреб та інтересів людей є вічним законом визначеним Всевишнім. Це боротьба сил Добра і Зла. Людство покликане сприяти в цій постійній боротьбі силам Добра.

Такі висновки з об'єктивної правдивої історії моралі й етики, аргументовані незаперечними фактами, вселяє в читача книга «Мораль і етика» віру в можливість і необхідність прогресу. Ця книга повинна покласти початок детального і глибокого вивчення, і висвітлення моралі й етики, їх значення і перспектив розвитку.

Доктор історичних наук,
професор
Демченко М.В.

Про особливе значення моралі й етики в сучасному суспільстві.

Успіхи науки і техніки останнього століття, особливо в розвитку засобів сполучення, зв'язку й інформації зумовили можливість поширення в усіх країнах світу останніх досягнень науки, техніки і культури. Але нажаль разом з тим поширюється і те, що здавна вважалось аморальним, непристойним і шкідливим для людей, що завжди засуджувалось всіма, хто дотримувався загальноприйнятих норм моралі й етики. В основному це були звичайно дорослі чи люди старшого віку.

А молодь, як це було властиво їй завжди, цікавиться саме тим, що їй можна буде пізнати лише в дорослому віці, тобто тим, в чому вони ще не могли розібратись, відділити шкідливе і аморальне від потрібного, не лише корисного, а й загальноприйнятого, морального.

Тому сучасні телевізійні передачі та інтернет-інформація часто цікавлять молодь більше ніж книги та виховні бесіди батьків і вчителів, які до того ж самі не завжди знають яка саме інформація надається через комп'ютер і в чому власне треба переконувати своє дитя. Від впливу яких шкідливих ідей треба його звільняти, які думки і почуття треба підтримувати. Адже батьки не завжди можуть контролювати своїх дітей під час перегляду інтернет-програм.

Телевізор та Інтернет таким чином часто виступають в ролі головних вихователів молоді. Точніше молодь використовує їх для так званого «самовиховання». При цьому кожна молода людина отримує можливість розвивати не лише позитивні, а й негативні властивості своєї натури.

Звичайно, і в нових умовах переважна більшість батьків намагається відігравати роль головних, незамінних вихователів своїх дітей, передаючи їм свій досвід та свої властивості характеру. Але можливість для цього у них зменшується. В той же час значно зростають, чи принаймні зберігаються можливості у вихованні духовності молоді, держави, що може в певній мірі впливати на технічні засоби інформації та їх використання, керуючись своїми власними інтересами. Шкода, що далеко не всі політики, особливо матеріалісти, розуміють значення такого підходу для духовного виховання, як і самої духовності, її ролі в житті суспільства.

В багатьох сучасних державах, що дотримуються принципу: матеріальний розвиток, багатство – понад усе, церква відділена від держави, а школа – від церкви. Духовне виховання, як і вся освіта в цілому, віддана в руки держави, політиків, багато з яких називають себе віруючими, будучи вірними лише грошам і владі, менше всього турбуючись про мораль і етику, як свої власні, так і свого народу.

В умовах вседозволеності різноманітних телепередач та інтернет-інформації, лише демократичні держави в союзі з релігійними і школами всіх рівнів можуть успішно протистояти напливу зневаги до моралі й етики, яку відчують сьогодні фактично всі країни і народи світу. До такого висновку приходять автор «Моралі й етики в минулому і сучасному суспільстві», виходячи з аналізу особливостей духовності сучасного суспільства і досвіду багатовікової історії духовного розвитку людства.

І з цим не можна не погодитись.

Нажаль, молода українська держава в перші роки свого існування вимушена була всю свою увагу зосереджувати на питаннях заміни соціального радянсько-більшовицького ладу, який комуністи називали соціалізмом, на приватновласницький – капіталістичний. З'явилося можливість нетрудового збагачення. І немало «державних діячів» молодій державі поспішали скористатись нагодою у своїх корисних інтересах.

Сьогодні, майже всі країни світу за своїм соціально-економічним ладом капіталістичні, а за державною організацією демократичні. Духовність, мораль і етика в них відіграють другорядну роль, на першому місці скрізь і завжди вважаються матеріальні інтереси. Це, на переконання автора «Моралі і етики», далеко не найкращий соціальний устрій. На його думку матеріальні потреби й інтереси людей повинні завжди поєднуватись з законами моралі і етики – чесною і справедливою у відносинах між людьми. Саме в цьому, виходячи з досвіду історії, намагається переконати читачів автор книги.

Звичайно, «Мораль і етика в минулому і сучасному суспільстві» як навчально-методичний посібник не розкриває всієї суті значення моралі й етики. Він лише доводить важливість вивчення і дотримання в житті кожної людини основних законів моралі й етики, що диктуються не лише матеріальними, а головним чином духовними властивостями

людини. І треба визнати, що автор ці твердження аргументує достатньо переконливо, спираючись і на минуле, і на сьогодення. Кожен читач його книги не може заперечувати того, що панування матеріальних інтересів і ігнорування чи недооцінка духовних визначають нежиттєздатність суспільства, що отже розпад Радянського Союзу був закономірним явищем суспільного життя, наслідком грубого порушення основних законів життя і розвитку людини і суспільства.

В доведенні цього на основі досвіду багатовікової історії і сучасного духовного життя людства і полягає цінність праці Лазоренка «Мораль і етика в минулому і сучасному суспільстві», необхідність її публікації масовим тиражем і використання не лише в школах на уроках етики. А разом з тим, вона доводить необхідність викладання в школах не тільки етики, а й моралі, надаючи при цьому моралі особливу увагу.

Кандидат історичних наук,
доцент
Рибалко В.С.

Передмова

Слова “мораль” і “етика” визначають по суті одне й те ж явище суспільного життя, але різними народами і в різних умовах, на різних етапах його духовного і соціально-економічного (матеріального) розвитку.

Слово «мораль» походить від грецького слова «морес» – звичай. Воно виникло в античній Греції, в період розквіту її духовності і культури, і означає «систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одну з форм суспільної свідомості»¹

А «етика» – латинське слово, що з'явилося в Римській рабовласницькій імперії періоду початку її занепаду. Воно означало «науку, що вивчає мораль», і разом з тим – «норми поведінки, сукупність моральних правил певної соціальної групи»², в основному панівної верстви рабовласницького суспільства.

Таким чином етика римлян від самого початку її виникнення, незважаючи на тісний зв'язок з мораллю греків, певною мірою від неї відрізнялася. В ній важливу, принаймні більшу ніж у греків, роль відігравали соціальні і політичні питання. І в загостреннях соціальних суперечностей в усіх країнах світу зростало і значення етики, що визначала відносини між окремими станами суспільства. Але разом з тим зберігалась єдність, чи точніше, спорідненість моралі й етики, як явищ одного порядку, що втілювали в собі і духовні, і матеріальні інтереси та потреби людей, щоправда в різних пропорціях на різних етапах історії. Тому не лише зберігалась, а й поширювалась двослівна назва тих основних незмінних законів життя і розвитку суспільства, які відстоюють всі традиційні релігії, проголошуючи себе виразниками волі Всевишнього, – **мораль й етика**.

Історія суспільства – це історія, як твердить великий філософ Гегель, єдності і боротьби протилежностей в його житті і розвитку духовності і матеріальних інтересів і потреб. Перемога в цій боротьбі матеріалізму і відсторонення духовності в релігійній її формі на другий план, а згодом і ліквідація в деяких країнах, зокрема в Радянському Союзі в умовах диктатури більшовиків-марксистів, мало своїм наслідком утвердження в країні аморальності, – жорстокості, убивства невинних людей, обману і несправедливості.

¹ Словник іншомовних слів. – К., 1975.

² Там само.

Мораль і етика вважались не потрібними. Таке суспільство природно було нежиттєздатним.

З розпадом Радянського Союзу в Україні, як і в інших пострадянських державах, виникла необхідність і можливість відродження духовності, зокрема її важливої частини – моралі й етики. Першим кроком на цьому шляху є початок вивчення в школах України однієї важливої складової частини духовності – етики.

Етика пов'язана з питаннями соціального розвитку. Тому навіть в Радянському Союзі зберігались її елементи, пристосовані до особливих умов більшовицької диктатури. Тому в українських школах введено вивчення лише етики і обмежується вивчення моралі лише принагідною згадкою окремих її питань пов'язаних з етикою. До того ж етика вивчається в 5-му класі і головна увага в ній, як це видно з підручника з етики, зосереджена на питаннях культури взаємовідносин самих учнів між собою і дорослими. Звичайно це те з чого і треба починати вивчення духовності. І підручник з етики заслуговує, в цілому, позитивної оцінки. Але треба думати, що вивчення в школах етики це лише початок відродження в Україні духовності. Надалі необхідно розпочати вивчення ширшого предмету з духовності – моралі й етики, приділивши певну увагу їх історії.

Мораль і етика, як явища духовного життя були переважно справою **релігії і духовенства**. Одним із перших відомих законів моралі були десять Божих заповідей, проголошених єврейським пророком Мойсеєм в XIII ст. до н.е., в час виходу євреїв з Єгипту і переходу їх в “землю обітовану” – в Палестину.

Але ще до проголошення цих заповідей поряд з релігією в різних її формах існували **держави**, породжені егоїстичним прагненням окремих людей до влади і матеріальними потребами й інтересами народу даного суспільного об'єднання. І вони, звичайно, не могли не впливати на відносини між людьми, тобто на їхню мораль і етику. Таким чином, **мораль і етика** від самого початку свого існування визначались протилежними за своїм призначенням силами, духовними і матеріальними – релігією і державою, духовною і світською владою. Їх єдність забезпечувала можливість існування суспільства, його організованості. А властиві їм суперечності зумовлювали можливість і неминучість розвитку суспільства.

Взаємозв'язок і взаємозалежність релігії і держави часто супроводжувались гострими суперечностями між ними, приводили до переваги на якийсь час чи то духовних, чи матеріальних інтересів і потреб суспільства. Це зумовлювало періодичність його розвитку і особливості кожного періоду, що звичайно, стосується і періодизації історії моралі й етики, безпосередньо пов'язаних з духовною і світською владами – релігією і державою.

Особливістю історії людства останніх тисячоліть була перевага держави, значення її політики сприяння соціально-економічному (матеріальному) розвитку суспільства. З кожним століттям держава посилювала своє значення в суспільстві, а отже і свій вплив на визначення характеру моралі й етики і дотримання їх законів у повсякденному житті народу, в той час як релігія все більше втрачала свій авторитет і вплив. Саме це зумовило можливість релігійної реформації XVI ст., перемоги буржуазних революцій в Англії і Франції, а в XX ст. і революції в Росії, яка встановивши більшовицько-радянську диктатуру, не визнавала ніякої духовності, крім марксизму-ленінізму з його ідеологією матеріалістичного монізму – безроздільного панування матеріалізму у всіх сферах суспільного життя, ліквідації релігії як «опіуму для народу», а отже й невизнання елементарних законів моралі й етики. Більшовики не сумнівались у своєму праві вбивати мільйони ні в чому не винних людей в інтересах реалізації своїх утопічних ідей. Радянське суспільство з такою ідеологією його керівництва виявилось нежиттєздатним.

Уроки історії переконують кожного мислячого – лише демократія, виражаючи волю більшості людей, при поєднанні протилежностей – колективізму й індивідуалізму, дотримуючись елементарних законів моралі й етики, при збереженні дрібної приватної власності – основи свободи людини, може успішно змагатись з бездуховним матеріалізмом і егоїзмом. Саме на цих постулатах базується демократичний рух широких народних мас сьогодення. Духовність, мораль і етика – необхідні складові цього руху.

Багато сучасних істориків, соціологів, і політиків, послідовників ідей матеріалістичного монізму, розглядаючи минуле і сучасне, зводять все, чи майже все до творчості самих людей, як єдиних суб'єктів історії. Про наявність невідомої, зверхньої сили, її значення в житті людей говорять

лише духовенство і філософи-ідеалісти. Коли мова йде про найважливіші незмінні закони життя і розвитку суспільства, матеріалісти, звичайно, говорять про закони природи, в основі яких лежить, на їхню думку, воля людей. Але багатоміліардна історія людства і природи доводить особливу важливість і святих, непорушних законів, породжених, як вважають віруючі, волею Всевишнього. До цих законів відносяться і закони моралі й етики, безпосередньо пов'язані з духовною складовою суспільного буття. Їх знання і виконання – обов'язок кожної свідомої людини цивілізованого суспільства.

I. Духовні і матеріальні основи моралі й етики.

Людське суспільство, як і все в природі, підвладне законом єдності і боротьби протилежностей. Дуалізм людини, її духовність і матеріальність, становлять основу її життя і розвитку. Це визначає особливу складність відносин між людьми і народами, їхню мораль і етику.

Духовність людей визначає їхню зверхність над всім сущим на Землі, а матеріальність зумовлює людину для збереження свого життя турбуватись перш за все про задоволення своїх матеріальних потреб.

Духовність вимагає **любові і пошани до людини** як головної сили життя і розвитку не лише суспільства, а й всього живого на Землі. У зв'язку з цим, однією з перших Божих заповідей стосовно місця і значення людини в житті природи і всесвіту є її визначення як “раба Божого”, звичайно, не в розумінні людського, підневільного раба, виконуючого волю свого земного владика. Противники християнства тлумачать слово «раб Божий», не враховуючи саме цієї їх особливості. Вони при цьому ігнорують те, що творець людини створив разом з тим і необхідні умови для її життя і розвитку.

Матеріальність людини – протилежність її духовності – має не менше, звичайно, значення в житті людини, як і її духовність. Задоволення її матеріальних потреб можливе лише з використанням розуму і фізичної сили, тобто **працею**, на що Всевишнім людина орієнтувалася уже з часу її виникнення. Відома з Біблії подія – так зване вигнання Адама і Єви з раю на порушення заборони Бога пізнавати “добро і зло” без його дозволу, зі словами «заробляйте собі хліб насущний в поті лица свого», противники християнства також використовують як доказ своєї правоти. Вони твердять, що Бог таким чином вважав працю карою. Вони при цьому забувають, що саме по волі Бога були створені сприятливі умови для забезпечення потрібних наслідків праці і що пізнання таємниць природи, творчість і користування наслідками праці є основним джерелом радості і задоволення людини.

Таким чином можна з впевненістю й правдивістю стверджувати, що духовність і матеріальність – це реальні чинники життя і розвитку людини і суспільства, а праця, як і любов, є найважливішими складовими моралі й етики.

Не менш важливі для визначення суті і характеру моралі й етики є також змінність особливостей духовного і матеріального розвитку суспільства на окремих етапах історії.

Серед інших духовних властивостей людей уже в стародавні часи були особливо важливими крім любові до своїх батьків, рідних, свого народу і Батьківщини, також негативне ставлення до злочинства, егоїзму, жорстокості і обману.

В умовах первісно-громадянського ладу, духовне життя людей зводилось до поклоніння всесильному на думку людей, але безіменному Духу. Його вбачали в окремих племенах в образі найсильніших в ті часи тварин і птахів – лева, ведмеда чи орла. Ця духовність ввійшла в історію під назвою **анімізм**, від слова «аніма» – дух.

Наступний період історії людства характеризувався різким розмежуванням в духовному і матеріальному житті окремих людей і народностей. В усіх племенах з'явились свої племінні боги, що виражали і захищали інтереси лише свого племені.

Це було так зване **язичництво**. А різні природні умови життя окремих племен визначали відмінність в задоволенні їхніх матеріальних потреб, що сприяло виникненню і невпинному посиленню суперечностей і боротьби між ними, зростанню міжплемінної і внутрішньоплемінної соціальної диференціації. Сильніші роди і племена претендували на панування над іншими. Їхні претензії, підтримувані племінним духовенством, мали своїм наслідком утворення міжплемінних держав, що підкоряли своїй владі сусідні слабші племена. Так створились умови для виникнення **рабовласництва**, а, разом з тим, і війн між окремими племенами і народами.

Держави племен і народностей, що жили на берегах окремих рік і озер, морів і океанів, користуючись сприятливими природними умовами і рабською працею, перетворювались в рабовласницькі імперії. В тих же районах, де матеріальні потреби народу і держави могли задовольнятися своїми силами, а в підневільній робочій силі не було потреби чи можливості її використання, панувала праця вільних хліборобів, рибалок і мисливців, освячувана язичницькими богами.

Язичництво було в цей період державною релігією і в вільних, і в рабовласницьких країнах, що зумовлювало можливість тісних зв'язків між такими відмінними країнами і державами, а разом з тим і взаємозв'язок духовних і матеріальних чинників у формуванні відносин між людьми і народами, їхньої моралі й етики і відносну перевагу матеріальних інтересів панівних станів суспільства над духовними. Таким чином, уже в умовах панування язичництва, мораль і етика були породженням двох фактично рівнозначних, але протилежних за своєю сутністю, сил – духовних і матеріальних, релігії і держави. Це проявлялось у формуванні моралі й етики. Але в наступні століття значення духовних і матеріальних інтересів і потреб в житті суспільства змінювалось, визначаючи особливість окремих етапів історії. В одні періоди переважала духовність, в інші – матеріальні інтереси і потреби.

З успіхами людей в оволодінні таємницями природи, особливо з науково-технічним прогресом, матеріальні інтереси почали все більше переважати духовні, відтісняти їх на другий план. Наслідком цього було невпинне падіння і моралі й етики, загрожуючи нормальному розвитку суспільства, для якого завжди була і залишається необхідною єдність духовних і матеріальних інтересів людей.

Цю особливо важливу закономірність історії людства визнали філософи і соціологи, що замислювались над законами життя і розвитку суспільства, силами, що зумовлюють його прогрес, надаючи, правда, в умовах панування християнської ідеології перевагу духовності. Великий філософ Гегель (1768-1832) цю закономірність сформулював як **закон єдності і боротьби протилежностей**, розуміючи під протилежностями вищого порядку духовність і матеріальність світу. Гегель при цьому виходив з переконання в незмінності цього закону як основи життя і розвитку суспільства, а отже і необхідності збереження єдності і гармонійного взаємозв'язку духовності і матеріальних інтересів людей і народів. Але в соціально-диференційованому суспільстві було немало людей, схильних не рахуватись з цією закономірністю і надавати перевагу матеріальним інтересам, зневажаючи при цьому і духовність, і безпосередньо пов'язані з нею мораль і етику. Деякі “генії” при цьому намагаються, пропагуючи ідею матеріалізму, як єдиної основи життя і розвитку суспільства,

возвеличувати себе до рівня “вождів народу”, які вправі володіти владою над народами єдиного матеріального світу, не визнаючи реальності протилежного духовного світу.

Контрольні питання:

1. Що зумовило виникнення релігійної духовності людей, її значення і періоди розвитку?
2. Чим характеризуються взаємовідносини духовності і матеріальних інтересів і потреб людей?
3. В чому полягає значення духовності і матеріальних інтересів у формуванні моралі й етики?
4. Як треба розуміти слова Біблії про людину як «раба Божого» і працю як кару?

II. Дохристиянські релігії про мораль і етику.

Незмінна духовність, як основна постійно діюча Всевишня сила, що визначає життя і розвиток суспільства, його мораль і етику та протилежні їй невинно мінливі матеріальні потреби й інтереси людей, зумовлювали особливість історичного розвитку людства, його прогрес, а точніше, постійну змінність, в якій з часом все більше проявляла себе матеріальність.

Радикальна змінність суспільного життя особливо відчутною для людей була в часи початку соціальної диференціації і виникнення рабовласницьких імперій, коли в духовному житті панувало язичництво – релігії окремих племен, одні з яких підтримували рабовласницькі імперії, а інші були безсилим захистити своїх одноплемінників.

В ході частих міжплемінних війн окремі племена попадали під владу сильніших, становились данниками чи навіть рабами, при чому серед них нерідко були племена і народності, що інтелектуально були не менш розвинутими ніж переможці. Їм природно було властиве прагнення при першій можливості повернути свободу свого племені, доводячи при цьому справедливість свого звільнення, його відповідність волі Всевишнього.

А таким народам в той час був, зокрема, єврейський. Йому й судилося виступити в ролі співтворця основних норм і правил відносин між людьми і народами – **моралі й етики**.

Єврейський народ впродовж століть жив на берегах нижнього Ніла, у володіннях рабовласницької Єгипетської імперії, примусово переселений сюди з Палестини в XVII ст. до н.е. Тут євреї були пастухами фараонівських стад овець і корів. В XIII ст. до н.е. у відповідь на намагання фараона Рамзеса II перетворити євреїв у своїх рабів вони вирішили повернутись до своєї рідної Палестини. Попереду лежав тяжкий шлях по безводній пустелі і вождь єврейського племені левітів **Мойсей**, що проявляв особливу активність, агітуючи за перехід до Палестини, і очолив цей перехід, справедливо побоюючись, що не для всіх євреїв він виявиться посильним і тому вважав за потрібне одержати благословення і підтримку божих сил. На третій день виходу євреїв з Єгипту Мойсей, як говориться в Святій книзі – Біблії, піднявся на гору Сіон і там йому Господь об'явив десять Божих заповідей – Законів, дотримуватись яких єврейський

народ мусив завжди, щоб і в час переходу і в наступному житті в «Землі обітованій» одержувати підтримку і допомогу від Бога.

В зверненні до євреїв, – Десяти Заповідях, говорилося: «Я – Ягве (Іегова) Бог твій, який вивів тебе із землі Міцраїм (Єгипту), із дому рабства. Ти не повинен мати інших богів перед лицем Моїм.

Ти не повинен вживати даремно ім'я Ягве, Бога твого.

Пам'ятай день суботи, щоб святкувати його.

Шануй батька і матір своїх.

Не убивай (людей)!

Не кради!

Не прелюбодій!

Не давай неправдивого свідчення на ближнього свого!

Не бажай дому ближнього твого, ні дружини його, нічого, що у ближнього твого.»¹

Згодом греки, для яких ці заповіді були фактично узаконенням їхніх звичаїв, назвали їх – «Декалог».

Мойсей, як проповідник Божих заповідей, що успішно довів євреїв до Палестини, навічно залишився для єврейського народу національним героєм, творцем держави єврейської нації, що впродовж віків була виразником і захисником його духовних і матеріальних інтересів.

Відсутність в десяти Божих заповідях навіть згадки про любов євреїв до своєї Батьківщини – Палестини, як однієї з найважливіших причин їх виходу з Єгипту і надії на можливість відродження своєї держави, як і заповіді про необхідність праці – єдиного засобу задоволення матеріальних потреб народу, була не випадковістю. Ці заповіді вже давно були відомі єврейському народу: про любов до своєї Батьківщини ще з часів одержання її, як Божого дару, а про необхідність праці – з часів виходу Адама і Сви з Едему з Божим побажанням заробляти собі хліб насущний «в поті чола свого»².

¹ Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. Книга. Вихід 20.

² Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. Книга буття 3.

Сорокарічний перехід від Єгипту до Палестини переконував євреїв, що й ті Заповіді, виконання яких необхідні для задоволення матеріальних потреб, не менш важливі, як і Заповіді Мойсея, виконання яких покликане задовольняти в основному духовні потреби. Разом з тим, вони могли зрозуміти, що і духовні і матеріальні потреби і методи їх задоволення тісно переплітаються між собою і часто вступають в суперечність, – зосереджуючи всю увагу на задоволенні потреб духовних, не можна забувати чи недооцінювати і потреб матеріальних, і навпаки. Десять Божих заповідей, таким чином, треба було розуміти не як категоричний наказ, а як доповнення до висловленої раніше Божої волі, як мету людського духовного розвитку.

В I-му тисячолітті до н.е. всі племена і народи Землі мали своїх богів і дотримувались своїх звичаїв у відносинах між своїми одноплемінниками і окремими племенами. Тому божественні закони відносин між людьми, проголошені Мойсеєм в той час для переважної більшості племен були чужими і неприйнятними. Тільки греки, найбільш інтелектуально розвинутий народ часів язичництва, в якого, незважаючи на політеїзм (язичництво) їхньої релігії, були уже звичаєм мирні відносини між людьми не лише свого племені, сприйняли проголошені Мойсеєм в той час закони міжлюдських відносин, як узаконення їхніх звичних норм життя. Ці закони, названі греками «декалог», ввійшли в скарбницю світової культури, як один з найважливіших законів суспільного буття. Але в перше тисячоліття після проголошення Мойсеєм цього «декалогу» єврейський народ був вимушений вести тяжку боротьбу з агресивними сусідами за збереження своєї незалежності, як окремої нації зі своєю релігією і культурою. Він був поставлений перед необхідністю задоволення в першу чергу матеріальних потреб своїх і своєї держави. Мойсеєві закони моралі й етики звичайно також не забувались і в значній своїй частині виконувались. Але багато єврейських священників турбувалось, чи, точніше, могли турбуватись лише виконанням перших Заповідей – стосовно вірності Богові Ієгови і дотримання суботи.

Відродивши свою державу – Ізраїль, але знову попавши під владу рабовласницької імперії, на цей раз Римської, євреї з надією чекали на прихід месії, що повинен допомогти визволитись з-під владу Риму. Їхній вплив на духовне життя сусідніх народів в цей час був відносно незначним.

Культурно найбільше розвинутою країною південного сходу Європи в I тис. до н.е. була антична Греція. Вона займала особливе місце в історії людства, зокрема в духовному його розвитку того періоду. Їй була притаманна своєрідність політичної організації, поділ на окремі незалежні міста-держави, так звані поліси, які об'єднувались в єдине ціле – Грецію (Елладу), – поклонінням одним спільним богам і спільністю мови, культури і традицій. Це визначалось, крім етнічних властивостей греків, особливостями території їх поселення – на окремих островах і морському узбережжі, а також, виникненням їх держав-полісів як своєрідних колоній, що визначало можливість відносно легкого для жителів полісів задоволення матеріальних потреб і в той же час їх духовного розвитку.

Як і інші народи того часу греки користувались працею рабів і вигідною торгівлею з менш розвинутими народами-сусідами.

Характерною особливістю їхнього соціального і політичного ладу була так звана «рабовласницька демократія». Становище їхніх рабів в більшості було радикально відмінним від становища рабів єгипетських фараонів чи римських рабовласників. Деякі грецькі раби були фактично повноправними членами родини рабовласника. Це було «патріархальне рабство». Тому не дивно, що серед рабів у Греції був і відомий байкар Езоп. Серед єгипетських чи римських рабів він, звичайно, народитися не міг.

В VI – III ст. до н.е. в умовах панування в Греції, як і в інших країнах Європи, Азії і Північно-Східної Африки, язичництва, грецькі народи ішли в авангарді матеріального і культурного розвитку людства. Саме в ці століття вони подарували світу видатних філософів і письменників: Сократа і Піфагора, Платона й Арістотеля, Есхіла, Софокла, Арістофана та ін. Їхні вчення і твори, прославляючи красу і силу людини, її розум, любов до краси в природі і людях, прагнення творити красу, сприяли духовному розвитку народу.

Поширення міфів і легенд про життя і пригоди людиноподібних богів – Зевса, Афродіти, Аполлона, Посейдона та ін. і богоподібних людей – Геркулеса, Атланта й ін. в свою чергу не в меншій мірі впливали на розуміння греками їх місця і значення в житті людства, на їх взаємовідносини між собою і своїми сусідами.

Цілком природним був високий рівень і фізичної культури греків. Їй вони надавали, в порівнянні з іншими народами того часу, особливо багато уваги. На святій горі Олімп, де, як вважали греки, жили боги, регулярно влаштовувались Олімпіади – спортивні ігри, що повинні були сприяти розвитку і фізичної, і духовної культури народу. Тому не дивно, що саме у греків вперше сформувались і стали звичаєм ті норми відносин між людьми, які ввійшли в історію під грецькою назвою «**мораль**». Для греків Божі заповіді – святі закони відносин між людьми, проголошені Мойсеєм були, можна сказати, своїми, відповідали їхнім звичаям, їхній моралі.

Визначні досягнення античної Греції в розвитку духовності і культури зумовлені, головним чином, поєднанням демократії і природної миролюбності греків, вірних звичаям своїх предків-рибалок і землеробів, відіграли важливу роль у створенні відповідних умов для виникнення нової, монотеїстичної релігії, що прийшла на зміну язичництву – **християнства**.

Передісторію християнства звичайно пов'язують з історією єврейського народу. І для цього є підстави, адже вперше саме єврейським пророком Мойсеєм були проголошені Божі заповіді, за якими повинні були жити, співпрацювати і розвиватись окремі племена і народи Землі (правда, на думку іудейського духовенства ці заповіді стосувались лише євреїв).

З часом, проте, євреї втратили провідну роль в духовному житті народів Південно-Східної Європи. Високо ж розвинута язичницька духовність і культура античної Греції з кожним століттям завойовувала все більший авторитет і популярність серед народів Близького Сходу, в тому числі і єврейського. До того ж, коли в IV ст. до н.е. Греція ввійшла до Македонського царства, яке перейняло грецьку культуру і в ході завойовницьких війн Александра Македонського (336–323 рр. до н.е.) сусідні народи мали можливість ближче познайомитись з культурними досягненнями греків, значення Греції в загальному духовному і культурному розвитку народів Близького Сходу переважало духовний вплив релігії іудеїв, утверджуючи серед сусідніх народів, в тому числі і євреїв, ідеї монотеїстичної релігії, єдиної для всіх народів, рівних перед Богом, ідею добра і справедливості, що проповідувалась Ісусом Христом, була основою його вчення.

Таким чином Греція, незважаючи на язичництво, багатобожжя її релігії, була, можна вважати, однією із засновниць християнської релігії. Для Ісуса Христа антична Греція була такою ж близькою, як і Іудея.

Не можна не визнати важливий вплив античної Греції на духовне і культурне життя й інших її безпосередніх сусідів – слов'ян, зокрема болгар, македонців, сербів і русинів. Вони довгий час і після виникнення християнства залишались язичниками, але своїм відношенням до рабства, своєю миролюбністю у відносинах із сусідами, зокрема грецькими колоністами, особливостями своєї язичницької релігії були близькими до греків, і язичників, і християн. Територіально більш віддалені від Греції народи Центральної і Західної Європи залишались довгий час вірними своїм язичницьким богам, далекими від гуманізму і культури античних греків.

По іншому розвивались в політичному і духовному плані народи Центральної і Східної Азії.

В Центральній Азії, населеній десятками різномірних племен, в I-му тис. до н.е. існував ряд рабовласницьких держав – царство Магадха, імперія Маур'їв та ін., в яких сформувались особлива релігія – **індуїзм**. З VI ст. до н.е. поряд з ним (індуїзмом) все більшу популярність почав завойовувати **буддизм**.

Індуїзм і буддизм поєднували в собі релігію і філософію. Саме індуїстська релігія утвердила поділ рабовласницького суспільства на стани: рабовласницьку аристократію – кшатріїв (воїнів) і брахманів (жерців) та вільних хліборобів, ремісників і торгівців. Правда, в цілому, ця релігія була в час свого виникнення віруванням лише невеликої частини народу. Тільки з часом внаслідок діяльності так званих гуру – вчителів-філософів, яких їхні учні і послідовники вважали людьми, що знають більше простих смертних, тобто пророками, це вірування набрало особливого характеру, визначаючи не лише духовність і культуру, а й основи політики держави і соціальну структуру суспільства.

В ці часи передові народності Індії за своїм культурним розвитком знаходились на рівні народу античної Греції. В них була розвинута літературна мова – санскрит, що залишила помітний слід в мові і культурі всіх індоєвропейських народів. На цій мові написана і відома книга – зібрання творів гуру – «Упанішади», що вважалась

святою Книгою індуїзму.¹ В ній викладалось вчення про першооснову всього сущого – Брахмана. Тому індуїстську релігію називають ще **брахманізмом**.

Особливу роль в поширенні індуїзму відіграв Крішна Васудева своєю поемою «Бхазавет-Гіта» («Пісня господня»)², в якій доводилось, що Бог не лише Творець Всесвіту і людини, а й втілення гармонії в природі, добра і справедливості в людському суспільстві.

В I-му тисячолітті н.е. з переходом більшості народностей Індії від рабовласництва до феодалізму послідовники індуїзму схвалили узаконення поділу суспільства на касту – ізольовані одна від одної групи людей, об'єднані за соціальним становищем, професією, заняттям чи фізичною особливістю.³ Серед сотні каст існувала навіть каста недоторканих. Причому перехід в іншу касту категорично заборонявся. Син воїна повинен належати до касту воїнів, син торгівця – до касту торгівців, а син недоторканого – до касту недоторканих і т.д.

Поділ суспільства на касту в Індії зберігався до ХХ ст., затримуючи економічний, політичний і духовний розвиток народу.

Буддизм в протилежність індуїзму в ряді важливих питань займав позиції, що відповідали почуттям і інтересам простих людей, яким життя завдавало більше горя і страждань, ніж щастя і радощів буття⁴, в той час, як індуїзм доводив незмінність і закономірність тяжкої долі більшості людей. З часом, проте, в Індії буддизм зберіг вплив далеко не на всі народності, але поширився на сусідні народи – Монголії, Тибету, Китаю, Японії, Бірми, В'єтнаму та ін. У Монголії та Тибеті він набрав форми ламаїзму⁵.

Засновником буддизму був Сідхартх Гаутама, що в часи проповіді свого вчення в VII ст. до н.е. дістав ім'я Будда (буквально «Просвітитель»)⁶.

Вчення Будди, викладене в збірнику його проповідей і названого його послідовниками «Тріпітока» («Три кошики»),

¹ Большая Советская энциклопедия (БСЭ). Т.10. – С. 257–258.

² Там само.

³ Ильин Г.Ф. Религия древней Индии. – М., 1959.

⁴ Всемирная история. – Ч. II, гл. XVII. – С. 533.

⁵ УРЕ. – Т. 7. – С. 559.

⁶ Мусский И.А. Сто великих мыслителей. – С. 17–21.

заперечує святість і незмінність кастового ладу. Будда вважав усіх людей духовно і соціально рівними між собою. Людина страждає, на думку Будди, тому що надто багато уваги приділяє своїм матеріальним потребам і бажанням. Відмовившись від цих бажань, потреб та інтересів і задовольнившись мріями про з'єднання з духовною, божественною першоосновою світу, людина може досягти вищого блаженства – нирвани. Єдине від чого Будда не міг відмовитись, після невдалої спроби, була їжа.

Засуджуючи прагнення людей до влади і багатства, буддизм завойовував схвалення і підтримку людей, що прагнули миру і спокою у відносинах між народами. Саме протидіючи агресивному **капіталізму**, він і в наступні століття поширювався серед миролюбних народів ряду країн Азії.

В Китаї, проте, буддизм мав своїх оригінальних послідовників. Тут уже в VI ст. до н.е. особливою популярністю користувався так званий «Старий мудрець» – Лао-цзи. В своїй книзі «Про шлях добродетності» він доводив вічність **буття**, яке не знає меж. Воно є матір'ю неба і землі. Люди, пише Лао-цзи, називають його **Дао**, що в китайській мові означає «правило», «закон», духовну основу всього суцього. Тому вчення Лао-цзи називають «**даосизм**». Він, як і Будда, зі зневагою відносився до людської діяльності, направленої на задоволення матеріальних потреб, незрівнянно вище над нею ставлячи духовні почуття і переживання, при чому не лише простих смертних, а й володарів, які повинні були відмовитись від своєї влади. Та, переконавшись в нездійсненності цих ідей, він залишив свою батьківщину.¹ Перед від'їздом Лао-цзи зустрівся з молодим Конфуцієм, що вже прославився своїм зверненням до володарів з проханням чи рекомендаціями добре ставитись до своїх підданих. Лідер даосизму переконував Конфуція в нереальності його сподівань на добросердечність володарів. Проте Конфуцій був незмінним у своїх переконаннях і з часом його вчення послужило основою для виникнення китайської релігії – **конфуціанства**.

Вчення Конфуція викладене в книзі «Лунькой». В ньому головне місце займає поняття «жень» (гуманність) – основні морально-етичні принципи, яким повинні були коритись всі жителі країни.

¹ Там само. – С. 28-30.

Конфуцій ідеалізував старовинні звичаї китайського народу, орієнтуючись на їх відродження і збереження. Разом з тим, він засуджував феодальну роздрібленість Китаю, постійні війни між окремими феодалами і доводив необхідність об'єднання країни і гуманних відносин між людьми, незалежно від їх соціального становища.

Впродовж свого життя Конфуцій цікавився життям і потребами і феодалів, і простих людей, розглядаючи їх як активну соціальну силу, що визначає міць держави. Мандруючи по країні, він проповідував ідею можливості і необхідності створення суспільства соціальної справедливості¹.

Одночасно з конфуціанством в Китаї зберігав свій вплив на значну частину населення і даосизм. Лао-цзи, як відомо, у свій час не зупинявся перед критикою феодалів, захищаючи їх підвладних і це сприяло збереженню його авторитету.

В роки середньовіччя в Китаї існувала так звана ортодоксальна школа конфуціанців, в якій провідне місце займав філософ-ідеїст Чжу-сі. Його коментарі проповідей Конфуція було визнано і канонізовано як державну ідеологію феодального Китаю.

В країні певний час існував культ Конфуція. Як державна релігія конфуціанство припинило своє існування лише після революції 1911 р., що покінчила в Китаї з монархією.

При всій відмінності окремих релігій народів Азії дохристиянських часів в питаннях моралі й етики вони дотримувались однакових чи принаймні подібних поглядів, що визначалось подібністю матеріального – соціально-економічного і політичного становища їхніх народів.

Засновники і лідери цих релігій виявляли особливу увагу до простих невіддільних людей, в їх протистоянні владі були в більшості на боці народу, закликаючи пануючих до милосердя, стосовно своїх підвладних. Такими були зокрема Будда і Конфуцій, вчення яких відповідало інтересам і потребам, і духовним і матеріальним, впродовж тисячоліть серед багатьох народів Азії.

Індійська релігія – брахманізм, очолювана жерцями-філософами, приділяла, правда, немало уваги і виправданню

¹ Мусский И.А. Сто великих мыслителей. – С. 28-30.

політики держави і соціальної структури тогочасного рабовласницького суспільства, як історичної необхідності, зумовленої природою людини.

Ці думки в певній мірі поділяв і китайський філософ Лао-цзи, визнаючи законність всього суцього на Землі, але зі зневагою ставлячись до людської діяльності, спрямованої на задоволення матеріальних потреб, ставлячи на перше місце духовність людей. Він не визнавав проте законності соціальної нерівності в суспільстві.

Таким чином дохристиянські релігії народів Азії визнавали особливе значення в житті суспільства і духовних, і матеріальних інтересів, і потреб людей. Їх задоволення було необхідною умовою збереження і зміцнення моралі й етики в суспільстві. Таким був природний висновок з їх ідей і тверджень.

Контрольні питання:

1. Як виникли «Десять божих заповідей»?
2. В чому полягало значення сорока років переходу євреїв до «Землі обітваної?»
3. В чому полягає роль античної Греції у виникненні моралі й етики?
4. Коли і в яких соціальних умовах виникли в Індії касты?
5. Які характерні особливості моралі й етики буддизму?
6. Місце конфуціанства в духовному житті китайського народу.

III. Значення християнської релігії в утвердженні законів моралі й етики.

Вчення Ісуса Христа було своєрідним продовженням Заповідей Іегови, проповідуваних Мойсеєм, які згодом стали складовою частиною іудейської релігії.

Але в наступні століття тяжкої боротьби за існування як окремої незалежної нації, євреї, як уже говорилося в попередньому розділі, починали приділяти більше уваги матеріальним інтересам та потребам та окремих людей, і своєї держави. Іудейська релігія ставала предметом турботи, головним чином, її служителів. Послідовне виконання Десяти Божих заповідей, що вважались основним законом духовного життя єврейського народу, в умовах війн з агресивними сусідами перестало бути першочерговим обов'язком кожного єврея, часто воно було просто неможливим. Серед служителів іудейської релігії було немало людей, що лише формально виконували узаконені ритуали. В I ст. до н.е. це набирало масового характеру, що серйозно непокоїло Христа, який дорожив заповідями Іегови, вважаючи їх, проте, направленими до всіх народів, не лише до євреїв, а самого Іегову, проте, не визнаючи Богом.

Заперечення Христом божественності Іегови і вибраності єврейського народу викликало у єврейського духовництва особливе незадоволення. Воно не лише не хотіло визнати Христа Богом, а зачисляло його до боговідступників, звинувачувало в обмані єврейського народу, в порушенні його звичаїв і традицій, а разом з тим і в зневазі Римської імперії. А Христос в свою чергу називав цих духовників "книжниками і фарисеями".¹ Це протистояння фарисеїв і Ісуса закінчилось, як відомо, розп'яттям Христа.

Воскресіння Ісуса Христа підтвердило його божественність. Його вчення визнане Великою Правдою, покляло початок новій релігії – **християнству**, покликаною відкрити віруючим дорогу до справедливості – гармонійному поєднанню духовних і матеріальних інтересів і потреб всіх народів Землі. Однією з необхідних умов досягнення цього є суворе дотримання основних Божественних законів моралі й етики, повідомлених людству в Десяти Божих Заповідях.

¹ Євангелія від св. Матвія, 23.

Христос жив і проповідував в умовах протистояння іудейської релігії і язичництва, яке надавало перевагу матеріальним інтересам і потребам людей. Тому, природно, він завжди підкреслював особливе значення в житті людей духовності, віри людей в Бога єдиного, що в однаковій мірі турбується про всіх людей Землі, а отже засуджує вбивства і війни між окремими племенами і народами, до чого вдаються язичники. Христос звичайно не міг не визнавати необхідності задоволення людьми свої матеріальних потреб, адже людина жодного дня не може прожити без їжі і води. Голод і спрага примушували людей не забувати про них і здобувати їх будь-якими способами.

Для Христа важливим було, щоб при цьому люди не порушували Божі заповіді. Тим більше, що Бог своєю волею, доводив Ісус, може задовольнити більшість матеріальних потреб людей, як він задовольняє матеріальні потреби інших істот Землі, птахів чи звірів, адже людина для нього ближча і дорожча за пtiцю¹. Цим Христос не применшував значення матеріальних інтересів людей, в порівнянні їх з духовними, а підкреслював необхідність віри в Бога, як Отця людей, що завжди турбується про їхнє життя, створюючи сприятливі умови для задоволення ними своїх матеріальних потреб.

В I-му тисячолітті н.е. народи Західної і Центральної Європи торжествували перемогу християнства над язичництвом, що зумовлювало й перевагу духовності над матеріальними інтересами і потребами людей.

В IV ст. н.е. християнство перемогло і в Римській імперії, зумовивши її розпад як рабовласницької держави, і виникнення на її руїнах християнських королівств.

В свій час Христос переконував своїх послідовників в недоцільності боротьби проти імперії, вважаючи, що їй суджено загинути не від меча, а по волі всевишнього. Ісус знав, що його вчення переможе і без кривавої війни.

Перемога християнства в Римській імперії була, правда, не одноразовим актом. В 313 р. при імператорі Константині воно було визнано на рівні з язичництвом і лише в 381 р. імператор Феодосій оголосив християнство державною релігією.

Імператор Константин, проте, впродовж всього свого життя проводив прохристиянську політику і, виходячи з того,

¹ Євангелія від св.Матвія, Проповідь на горі, 6.

що християнство було найбільш поширене в роки його правління на сході імперії, він на місці грецької колонії Візантії в 330 р. заснував місто, назване в його честь Константинополем, яке на деякий час було столицею нової релігії. В умовах боротьби за утвердження догматів християнської релігії, ще до заснування Константинополя, в 325 р. в місті Нікеї був скликаний всеімперський з'їзд представників християнської церкви – Перший Вселенський Собор. В його роботі брав участь і Константин. На цьому Соборі був прийнятий **Символ віри**, в якому схвалювались основні догми християнства. В 381 р. на Другому Вселенському Соборі в Константинополі цей Символ віри (його в подальшому називають Нікейсько-Константинопольським) дещо змінили і доповнили. Він і сьогодні залишається основним догматом християнства, що стверджує зверхність духовного світу над матеріальним. Правда, в ньому відсутня навіть згадка про основи моралі – любов, злагоду і мир між людьми. Автори Символа очевидно уже в IV столітті н.е. відчували, що в майбутньому неминуча боротьба між духовними і матеріальними інтересами і потребами людей і в цій боротьбі духовному не легко буде залишатись на першому плані, матеріальне ж завжди буде займати важливе місце в житті людей в силу їхньої матеріальності².

В кінці IV ст.(в 395 р.) Римська імперія розділилась на дві частини – Західну і Східну.

Різні умови життя цих частин імперії зумовили й деякі відмінності в наступному розвитку в них християнської релігії. В Римі – столиці Західної імперії – виник свій релігійний центр, очолюваний папою Римським, а в столиці Східної – Константинополі – був обраний свій глава – патріарх. Релігійною мовою на Заході була латинська, а на Сході – грецька.

Наслідком поширення християнства була різка зміна значення в житті і розвитку європейського суспільства духовної й світської влади – релігії і держави, зокрема їх ролі у визначенні характеру соціальних відносин в суспільстві і забезпечення дотримання законів моралі й етики. В нових умовах християнська релігія могла в більшій мірі впливати на всі сфери суспільного життя народів, особливо на їх духовність, мораль і етику.

² Там само.

Цілком природним було поширення в наступні роки християнства і на ті народи, які довше зберігали вірність своїм язичницьким богам.

В кінці цього тисячоліття (в 988 р.) християнство прийшло на зміну язичництву і в Київській Русі, де найбільшим божеством у язичницькому пантеоні вважався Перун – бог грому і блискавки. До інших важливих божеств належали Дажбог і Сварог – боги повітря й сонця, дарителі земних благ. Слід відзначити, що русини не зводили своїм божествам величних храмів, як і не мали складної духовної ієрархії. Це, власне, і пояснює відносну слабкість опору християнству з боку їхньої релігії. Хрещення русів сприяло їх ближчому знайомству з культурою тогочасної Греції і країн Західної Європи.

До цього руси, як і інші слов'янські народи, підтримували з греками добросусідські відносини і тому раніше від римлян і народів підвладних Римській імперії були знайомі з християнством, але залишились язичниками.

Руська церква деякий час була підвладною одночасно і папі і патріарху. В 1054 р., проте християнська релігія розділилась на дві конфесії – католицьку і православну. Руська церква прийняла православну віру.

Доля православної церкви була особлива. На відміну від католицької, що успадкувавши імперські традиції, відзначалась агресивністю, на словах, проте зберігаючи вірність Божим заповідям, православна ж церква вимушена була в основному оборонятись.

В XIII ст. полчища Чингісхана ліквідували Київську Русь, але православна церква збереглась і в тій частині Русі, що опинилась під безпосередньою владою татаро-монгол – в Золотій Орді і в Русі Литовській, що згодом ввійшла до складу Польського королівства. Звичайно, для православної церкви в обох частинах Русі умови її діяльності були несприятливі, тим більше, що і в інших слов'янських країнах православна церква знаходилась під постійною загрозою з боку мусульман. Український народ віками вимушений був вести оборонну війну проти кримських татар, нащадків завойовників Русі. які ще довго вважали Україну законним об'єктом грабежу.

Цілком природно, що в русів-українців виховувалось особливе ставлення до православної церкви з її законами моралі й етики, як до захисника святої істини, слова Божого, дотримуватись якого обов'язок кожного віруючого.

В цьому їх переконувало все неспокійне життя наступних століть і тривале перебування Московської русі під владою татаро-монгол. А в країнах Західної і Центральної Європи в ці роки після поділу християнської релігії на католицьку і православну конфесії, посилювався релігійний егоїзм – прагнення, не зупиняючись перед порушенням законів моралі й етики, встановити панування католицької конфесії християнства над більшістю народів Європи і Близького Сходу.

Особливо яскраво це почало проявлятися в XI–XIII ст. в хрестових походах західноєвропейських феодалів, вірнопідданих католиків, проти мусульман, за “визволення гробу господнього”. Учасників цих походів менше всього цікавили питання духовності, зокрема, моралі й етики. Головним для них була можливість пограбувати багаті міста Близького Сходу і знайти для себе якесь феодалне володіння. Черговий похід на початку XIII ст. закінчився війною між рицарями – католиками і православними християнами і пограбуванням Константинополя (колишньої Візантії) – столиці православного християнства. Таким чином від єдності християнської релігії, а разом з тим, і духовних, і матеріальних потреб і інтересів в європейському суспільстві залишились лише згадки. Панування матеріальних інтересів, принаймні, в пануючій верхівці суспільства, в тому числі і в духовництві, ставали незаперечним фактом втрати християнською релігією значення головного проповідника й захисника моралі й етики народів Європи.

Внаслідок цього в XIV–XVI ст. народи Європи вступили в період так званого «ренесансу» (відродження), в період намагання відновлення грецької культури, гуманізму, пошани до людини з її красою тіла і духу.

Але проти сподівань і в роки «ренесансу» мирне поєднання духовних і матеріальних інтересів і потреб людей в умовах панування феодалізму виявилось неможливим, як воно було неможливим і в умовах рабовласництва. В ці роки значно впав авторитет католицької церкви і її глави – папи Римського. В християнському світі, і католицькому і православному, встановилась незаперечна перевага матеріальних інтересів і потреб людей. Особливо яскраво це проявилось в XVI ст. в час завоювання європейськими християнами-католиками Центральної і Південної Америки.

Іспанські конкістадори (завойовники), правовірні християни Пісарро і Кортес, охоплені жадобою золота, на яке були багаті народи цих земель ацтеки, інки і майя, вбили тисячі людей і знищили їхні держави з їхньою оригінальною старовинною культурою.

В Європі ж у цей час точилась запекла боротьба за перевагу матеріальних інтересів над духовними, яка призвела до Реформації – обмеження влади католицької церкви і перемоги протестантських конфесій: англіканської церкви, лютеранства і кальвінізму. Їхня боротьба проти католицької церкви підготувала основу для перемоги матеріалізму в його змаганні з ідеалізмом – духовністю.

У Франції боротьба між протестантами – гугенотами і католиками, закінчилась перемогою католиків, що зміцнило владу феодалів і їх держави – опори католицької церкви. Це затримало економічний і політичний розвиток Франції в порівнянні з країнами, в яких перемогли протестанти. Особливих успіхів у своєму розвитку в XVI ст. досягли Нідерланди і Англія. В наступному – XVII ст. англійська буржуазія і підприємливі поміщики, прагнучи необмеженої свободи збагачення, для якого відкрились широкі можливості в зв'язку з пануванням Англії на морях і океанах, здійснили революцію, розправились зі своїм королем і, завоювавши владу, забезпечили перевагу матеріальних інтересів над духовними.

Так був покладений початок панування матеріалізму в капіталістичній його формі, новий період в історії людства – період **капіталізму**.

У Франції капіталізм перемиг значно пізніше, лише в XVIII ст., в умовах вищого загального розвитку європейських народів і тому, природно, більш гострих соціальних протиріч і духовної боротьби. В той час не лише філософи-матеріалісти вели послідовну боротьбу проти католицької церкви, її ідей і діяльності. В числі її противників були і соціологи, економісти і письменники. Серед них особливо популярним був видатний мислитель і письменник Франсуа Вольтер, якому належать слова: «Якби бога не було, його треба було б вигадати». Він розумів, що з пануванням бездуховного матеріалізму пов'язана можливість зростання в суспільстві аморальності, страждань слабших і менш захищених і не підтримувані релігією люди не зможуть ефективно протидіяти насильству сильніших, що не будуть зупинятись перед порушенням Божих законів моралі й етики, тим більше, що влада належатиме саме їм.

В капіталістичному суспільстві, незважаючи на панування в ньому матеріалізму, релігія, проте, продовжує виконувати свою роль сторожі основних Божих заповідей – моралі й етики. Але в цьому їй належить уже не головна роль. В умовах панування матеріалізму значну частину її функцій переймає на себе держава. Формально в окремих державах, зокрема демократичних, церква відділена від держави, але в питаннях ідеології, культури, мистецтва й науки, які багато в чому невіддільні від духовності, головну роль фактично відіграє держава. І в значній мірі від неї залежить, наскільки в суспільстві зберігаються основні закони моралі й етики. А це в свою чергу залежить від характеру держави, її політики в питаннях духовності, гуманізму і культури, від її демократичності, тобто здатності рахуватись з інтересами своїх громадян, чи з інтересами лише їх частини. А в умовах диктаторського режиму держава турбується, звичайно, лише інтересами держави, диктатора і його наближених.

Капіталістичне суспільство, на різних стадіях свого розвитку, по різному ставилось до релігії, але незмінно з часом все більш зневажливо.

В період первісного нагромадження капіталу релігія, незважаючи на грубе порушення її догм, швидко збагачення за рахунок пограбування колоній і власного народу різними підприємцями і авантюристами, і природним загостренням соціальних протиріч, все ще зберігала свій вплив на народні маси.

Священики читали молитви й проповіді в переповнених церквах. В школах і університетах вивчали Святі книги. Філософи розглядали питання духовності в різних її аспектах.

В кінці XVIII – на початку XIX ст. великі німецькі філософи Еммануїл Кант і Георг-Вільгельм-Фрідріг Гегель, відаючи дань матеріалізму, але залишаючись в основному ідеалістами, доводили єдність і взаємозалежність духовних і матеріальних інтересів і потреб людей. Гегель при тому сформулював закони діалектики, головним з яких є закон єдності і боротьби протилежностей – ідеалізму і матеріалізму – за якими живе і розвивається все в суспільстві і природі. З утвердженням панування в суспільстві матеріалізму цей закон був поширений лише на матеріальний світ.

Контрольні питання:

1. Чому єврейське духовенство не хотіло визнати Христа Богом?
2. Коли в Римській імперії християнство було визнано державною релігією?
3. Коли і чому християнство розділилось на дві конфесії?
4. В чому полягають основні особливості історії православної церкви?
5. Які причини і наслідки релігійної реформації в Європі?
6. Що зумовило зменшення значення моралі й етики в житті суспільства?

IV. Виникнення ісламу. Головні особливості моралі і етики мусульман.

Іслам (араб. – покірність) – релігія, що виникла на початку VII ст. н.е., як національна релігія арабів, а згодом була прийнята іншими народами Близького Сходу, Середньої Азії, північно-східної та північної Африки і Тихоокеанських островів, зайнявши за кількістю послідовників, територією поширення і значенням в історії людства друге, після християнства, місце.

До цього часу араби, оточені з усіх сторін народами, що визнавали монотеїстичні релігії, – християнами, іудеями і індуїстами, залишались язичниками, поклонялись своїм богам. Розділені на племена вони, проте, мали єдину мову, культуру і звичаї, тобто становили єдину народність. Своєрідною, об'єднуючою арабів їх святинею, був **чорний камінь Кааби**, що знаходився в місті Мекка. Він, вважалось, колись прилетів з космосу, як особливе послання божих сил і таким чином надав особливій святості місту.

Кожне плем'я арабів разом з тим мало свої святині, свої особливі звичаї, пов'язані, головним чином, з їх кочовим способом життя, специфікою сімейних взаємовідносин і задоволення їх матеріальних і духовних потреб і інтересів. Дотримання цих звичаїв було незаперечним обов'язком кожного члена племені. За цим суворо слідкували глави окремих родів племені – шейхи. Пізніше, з прийняттям ісламу, ця назва збереглася за представниками мусульманського духовенства, що за традицією походило з племінних шейхів. Тому не дивно, що в ісламі довго зберігались, а частково зберігаються і донині, звичаї первісних доісламських часів. Це є чи не головною особливістю моралі й етики мусульман, що відрізняє їх від християн, які мало зважають на свої звичаї язичницьких часів.

Засновником ісламу був простий арабський мислитель житель Мекки Мухаммед. Він належав до великого племені курайшитів, але рано залишився сиротою і в молодості працював у свого багатого дядька, допомагаючи йому в торгівлі. Під час далеких торговельних поїздок Мухаммед мав можливість знайомитись з культурою і віруваннями різних народів, зокрема з християнством і іудаїзмом, а в якійсь мірі і з індуїзмом, і буддизмом.

Це, звичайно, не могло не впливати на його розуміння навколишнього, на його почуття і переживання.

На початку VII ст. н.е. Мухаммед, що тим часом, одружившись на багатій вдові, мав багато вільного часу, почав задумуватись над пережитим. В час роздумів йому з'являлись різні видіння, які він сприймав, як об'явлення (одкровення) згори, божественні послання, які він, по волі Бога повинен був донести до людей. Після тривалих вагань він повірив у свою божественну місію пророка і в 610 р. н.е. почав свої проповіді, що заклали основи його вчення – нової релігії – **ісламу**. Цю релігію називають також **“магометанство”** – по дещо зміненому в Європі імені Мухаммед – “Магомет”.

Іслам не зразу завоював авторитет і підтримку арабів. Жителі міста Мекка – батьківщини Магомета, спочатку негативно поставились до його проповідей. Причиною цього було головним чином їх намагання зберегти вигоди жителів святого міста – місця паломництва тисяч арабів, вигоди, які вони могли б втратити, якщо б Мекка перестала вважатись святинею арабів, що могло статись з визнанням правдивості проповідей Магомета. Тому Магомету довелось переїхати в місто Медину, мешканці якого визнали вчення пророка. Між Меккою і Мединою розгорілась війна, що закінчилась перемогою Медини, тобто Магомета, тільки в 630 р. Але з перемогою Магомета, по його волі, Мекка залишилась святим для арабів містом. А головне саме з утвердженням ісламу як єдиної релігії арабів, виникла і єдина арабська держава, очолювана Магометом, що був одночасно і халіфом – духовним владикою і головою держави. А після його смерті (в 632 р.) такою ж необмеженою владою заволоділи його спадкоємці.

Іслам з часу свого виникнення був і залишився сьогодні особливою релігією. Виникнувши на основі язичництва – релігії окремих племен з її особливим ставленням до питань взаємовідносин між окремими членами племен, визнанням принципу необмеженої влади голови племені у своєму володінні, іслам переносив цей принцип і на відносини між народами, державами і релігіями. Скрізь і завжди, при першій нагоді, мусульманин проголошував, дотримуючись прийнятого ритуалу, слова-лозунг: «Нема бога крім Аллаха, а Магомет – його пророк».

Мусульмани фактично протиставляли своє вчення всім релігіям, що не визнавали цього принципового твердження і, можна думати, були готовими при першій можливості силою його відстоювати.

Важливою особливістю ісламу було також поєднання в ісламській державі духовної і світської влади в одній особі, започатковане ще Магометом, що забезпечувало можливість надзвичайно швидкого його поширення. «Уже в VIII ст. іслам заволодів народами північно-східної та північної Африки і більшою частиною Іспанії, в якій проте, зустрів серйозний опір християн, що після довготривалої боротьби в XV ст. звільнили країну з-під влади мусульман-маврів»¹. Особливістю ісламу є також його поділ на дві ворогуючі між собою частини. Уже в перші століття існування ісламу його провідні діячі не змогли устояти перед спокусою влади і розділили віруючих ісламу на **шиїтів** (від араб. ши-а – група прибічників) – нащадків родичів Магомета – його зятя і двоюрідного брата Алі, і **сунітів** (від араб. суна – букв. поведінка, звичай) – тих, що суворо дотримуються заповітів Магомета, викладених в окремій книзі «Суна» – особливому доповненні до Корана.

Цей поділ ісламу не був чимось надзвичайним, самотнім явищем. В XI ст., як уже говорилося в попередньому розділі, було розділене на дві конфесії – католицизм і православність, – і християнство. Це було яскравим свідченням рівноцінного з духовною владою – релігією значення світської матеріальної влади – держави – їх єдності і взаємозалежності. **Духовне (релігія) не може існувати без матеріального (держави), як і матеріальне без духовного.** Їхня роль в історії, проте, в силу різних причин далеко не однозначна. Значення світської влади – держави, змінність якої залежить від людей в більшій мірі ніж духовної влади – релігії з головними її догмами на окремих етапах історії різне. Саме це зумовлює можливість і реальність розколу керівництва окремих релігій і виникнення конфесій в християнській релігії і в ісламі, і боротьба між цими релігіями і їх конфесіями. Іслам, проте, значно відрізнявся від християнства, як уже говорилося, особливостями його держави – поєднанням в одній особі духовної і світської влади.

¹ Всемирная история. Т. III, гл. XXVII. – С. 401.

Характерною особливістю ісламу, пов'язаною з названими, було також чітке визначення прав і обов'язків мусульман в їхньому повсякденному житті і їх суворе дотримання, як це було прийнято ще при язичництві.

У святій книзі ісламу – Корані визначались п'ять так званих “стовпів віри”: шарада, саяят, закят, саум і хадж, що були основними нормами праведного життя і поведінки мусульманина впродовж всього його життя.¹

Шахада – формула сповідання ісламської віри: «Нема Бога крім Аллаха, а Магомет – його пророк».

Саяят – молитва, яку правовірний мусульманин повинен здійснювати п'ять разів на день.

Закят – милостиня нужденним. «Ніколи не досягнете ви блаженства, поки не будете витратити на милостиню те, що ви любите» – говориться в Корані.

Саум – піст. Обов'язково поститись упродовж святого місяця Рамадан.

Хадж – паломництво до Мекки, обов'язкове для кожного мусульманина хоч би один раз в житті.

Крім цих узаконених норм праведного життя кожний мусульманин, звичайно, дотримувався загальноприйнятих норм поведінки, підтримував доброзичливі відносини з членами інших родів і племен єдиновірців. Таким чином мораль і етика мусульман була в основному такою ж, як і в християн, що забезпечувало можливість підвищення авторитету і поширення впливу ісламу на народи, що не сприймали християнство як релігію панівних націй. Але саме це загострювало відносини між мусульманами і християнами, що не хотіли уступати свою першість у визначенні основ духовного життя народів. Тому віками, починаючи з XI ст., з часу так званих «хрестових походів» європейських християн, між мусульманами і християнами точилась і точиться запекла боротьба, доводячи нерівнозначність сили і значення духовності і матеріальних чинників на різних етапах історії. В окремі періоди історії перемагали матеріальні чинники, в інші – духовні.

Незважаючи на значну перевагу християнських держав Європи в їх економічному розвитку і матеріальній могутності над мусульманськими державами і їх, здавалось, переможне

¹ Мень Олександр. История религии. Кн. 2. – С. 202-203.

закінчення, так званих, «хрестових походів» XI–XIII ст. ст., в наступні століття вони виявились неспроможними захистити від мусульман Османської імперії народи Південно-Східної Європи, а Східну Європу, зокрема Русь, – від полчищ Чингісхана. Мусульманський фанатизм виявився на якийсь час ефективнішим від переваги матеріальних сил не підкріплених духовною єдністю.

Контрольні питання:

1. Роль Мухаммеда (Магомета) в заснуванні ісламу.
2. В чому полягає відмінність ісламу від християнства в питаннях державної влади?
3. Що зумовило розкол ісламу на дві його конфесії?
4. Які основні норми моралі й етики мусульман визначені в Корані?
5. Дійсні причини віковичних війн між мусульманами і християнами.

V. В полоні матеріалізму

Найбільш розвинуті країни Європи і Америки в XIX ст. вступили з перевагою в них матеріальних інтересів і потреб над духовними. З кожним роком все більшої сили і влади набирали капітал і держава, що стояла на його сторожі, духовність же в релігійній її формі невпинно втрачала свій вплив на політику владних кіл суспільства і все більшої частини народу. Наслідком цього було значне загострення соціальних суперечностей в суспільстві і поширення різних теорій їх подолання. Серед цих теорій після поразок спроб соціалістів Сен-Сімона, Фур'є і Роберта Оуена реалізувати свої утопічні ідеї рівності і справедливості почало завойовувати своєю показною науковістю авторитет серед лідерів робітничого руху вчення Маркса і Енгельса – **марксизм**, що згодом був визнаний його послідовниками «науковим соціалізмом» чи «науковим комунізмом». Проте в дійсності і це вчення було в своїй основі також не науковим, а утопічним. Правдивість його тверджень полягала лише у визнанні можливості переростання переваги матеріальних інтересів і потреб людей в безроздільне панування матеріального над духовним, в зв'язку з матеріальністю самих людей. Але це було можливе лише при грубому порушенні природних законів життя людства, при ігноруванні нерозривної єдності матеріального і духовного в житті людей, тобто, лише вступаючи в суперечність з відомим гегелівським законом діалектики про єдність і боротьбу протилежностей, в даному випадку духовного і матеріального, як головного закону життя і розвитку суспільства.

Маркс і Енгельс відносились до духовності в релігійній її формі різко негативно. Вони заперечували її життєвість, визнаючи матерію єдиною субстанцією всього суцього, вважаючи за потрібне чи навіть необхідне ліквідувати релігію як «опіум для народу», перешкоду на шляху до «світлого майбутнього», в якому релігію повинна замінити «прогресивна ідеологія» – їхнє вчення.

Більшість лідерів соціал-демократичних партій Західної і Центральної Європи не хотіли насильно ліквідувати релігію. Вони вважали, що в соціалістичному суспільстві релігію може поступово мирно замінити демократична держава. До того ж войовничий атеїзм Маркса і Енгельса не

знаходив схвалення і в поміркованих лідерів соціал-демократичних партій і в рядових соціал-демократів, що розуміли важливість для успіху соціалістичного руху консолідації (об'єднання) всіх трудящих, серед яких було немало віруючих чи принаймні не схильних підтримувати атеїстів. Але соціал-демократи-більшовики Росії були вірними «науковому соціалізму» з його теоретичною основою – діалектичним та історичним матеріалізмом. Вони відмовились і від релігії, і від демократії.

Здійснивши в 1917 р. Жовтневу «соціалістичну» революцію і прийшовши до влади, більшовики розправились з царизмом (і царською родиною), владою буржуазії і поміщиків, а разом з тим ліквідували і релігію, об'явивши їх своїм класовим противником. Для більшовиків ліквідація влади буржуазії була невіддільною від ліквідації і демократії, що сяяла, на їх погляд, ілюзію можливості справедливої держави при збереженні в ній капіталу.

Більшовики визнавали єдину форму держави в Росії після перемоги в ній пролетарської революції – диктатуру, причому жорстоку, безпощадну до їхніх противників. В країні економічно і політично відсталій, в якій «переможний пролетаріат» становив менше десяти відсотків населення більшовики могли утриматись при владі лише на трупах мільйонів. Західно-європейські соціал-демократи вважали, що Росія ще не доросла до революції, яка могла б задовольнити потреби більшості народу. Але надто велика була в більшовиків жадаба влади.

Російські комуністи-більшовики в ім'я побудови соціалізму, а точніше збереження ніким і нічим не обмеженої влади, готові були на найтяжчі злочини. Уже в ході революції вони вбивали ні в чому не винних людей, грабували (конфісковували чи націоналізували) їхнє майно, руйнували церкви і розстрілювали священиків тільки за те, що вони священики. А згодом, “будуючи соціалізм”, голодомором знищили біля 8 мільйонів українських селян, розправляючись з «буржуазними націоналістами» знищили тисячі українських учених, письменників, вчителів. В 1939 р., надіючись розв'язати війну між капіталістичними країнами, яка ослабила б їх і зробила нездатними на опір «світовій пролетарській революції», російсько-радянські більшовики пішли на зговір з фашистами, які проте невдовзі, надіючись на легку перемогу, розв'язали війну проти свого союзника, війну, що забрала життя десятків мільйонів людей.

Переможне закінчення війни проти фашизму, як і сама війна, її початок і розвиток, що радянськими ідеологами представлялась як прояв сили і величі Радянського Союзу, геніальності Сталіна і непереможного патріотизму великого російського народу, було яскравим свідченням злочинності безроздільного **панування матеріалізму**, що був основою і російсько-радянського соціалізму, і німецько-італійського фашизму. Саме панування бездуховного матеріалізму спричинило перетворення почуття любові до свого народу, властиве значній його частині, – в підтримку ідеї панування над іншими народами – **расизму і шовінізму**.

Утверджуючи і захищаючи свою диктатуру російські більшовики при безроздільному пануванні матеріалізму в їхній ідеології і політиці не рахувались, проте, і з матеріальними, а тим більше духовними інтересами і потребами народів російсько-радянської імперії, культивуючи **російський шовінізм**, в який в умовах панування матеріалізму і традицій російської імперії міг перетворитись патріотизм російського народу. Цьому і в умовах більшовицької диктатури могла сприяти і сприяла православна церква, що здавна вірно служила російській імперії. Тому цілком природним було відродження по волі більшовиків-атеїстів в 1943 р., в час реальної загрози більшовицькій диктатурі, релігії. В церквах почали відправляти молитви за перемогу над ворогом і благословляти на подвиги патріотів-солдатів, що любили свою Батьківщину, не зважаючи на більшовицько-атеїстичне керівництво держави і його ідеологією. Саме патріотизм мільйонів воїнів, що віддавали своє життя за Батьківщину, незважаючи на той лад, який встановили в ній більшовики і врятував країну від фашистського рабства.

Після переможного закінчення війни проти фашизму, приписуване більшовиками в основному собі: «генію Сталіна» і керівництву «великої і всеперемагаючої партії більшовиків», більшовицьке керівництво значно зміцнило свої позиції і авторитет на міжнародній арені і серед радянських народів. Але, разом з тим, в роки війни і після її закінчення, в роки так званої «холодної війни» між переможцями відбувалось поширення впливу більшовицької диктатури на ряд країн Східної Європи і Азії. А між тим радянський соціалізм продовжував демонструвати свої традиційні властивості: ігнорування духовності й інтересів

окремих націй Радянського Союзу і народів країн, в яких по волі радянських комуністів, були сформовані комуністичні уряди, заборону політичної свободи, свободи слова і підприємницької діяльності, права володіння навіть дрібною власністю; продовження агресивності проти сусідніх країн з метою розширення соціалістичного табору, крайню централізацію управління економікою, зосередженою в руках держави, підвладної інтересам посилення військової могутності Радянського Союзу, а також збереження догматизму в питаннях ідеології і науки.

Але, разом з тим, в роки війни проти фашизму і «холодної війни», в боротьбі за збереження і поширення своєї влади більшовики не відмовлялись і від показної духовності і від утвердження панування російського шовінізму, який культивувався з самого початку існування Радянського Союзу, що успадковував у цьому традиції царської імперії.

Переможне закінчення війни проти фашизму, крім всього іншого, сприяло кращому пізнанню народами світу, в тому числі і радянськими, різниці між буржуазною демократією США і Великобританії, і радянсько-більшовицькою диктатурою Радянського Союзу. І це порівняння в цілому було не на користь Радянського Союзу і тієї соціалістичної системи, що створювалась після війни волею Сталіна і радянських комуністів. Це розумів і відчував і Сталін, для якого війна також була великим уроком. Саме цим можна пояснити його заяви і дії останніх років його життя.

В 1943 р. він погодився на відновлення в Радянському Союзі релігії, в кінці сорокових, продовжуючи проповідувати інтернаціоналізм, розправлявся з космополітами. А в 1952 р. на першому післявоєнному з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) вождь виступив з короткою промовою, в якій висловив дивні для більшовика-марксиста, борця проти буржуазії, буржуазної демократії і націоналізму ідеї, що суперечили раннім його висловлюванням і діям. На цьому з'їзді він, звертаючись до гостей з'їзду – лідерів комуністичних партій капіталістичних країн, доводив необхідність боротьби комуністів за буржуазно-демократичні свободи і національну незалежність, і суверенітет пригноблених націй.

Можна думати, що ці поради комуністам капіталістичних країн виходили з досвіду російських більшовиків, для яких подібні дії були звичайною демагогією, що допомогла їм

завоювати владу, тобто були засобом обману мас, причому в Росії він був досить ефективним. Тобто Сталін радив і зарубіжним комуністам вдаватися до демагогії і обману. Фактично Сталін до останніх днів свого життя, визнаючи безроздільне панування в усіх сферах життя матеріалізму і не визнаючи духовності в релігійній її формі, а значить і правдивості, чесності і справедливості, залишався аморальною людиною, що в ім'я завоювання і поширення своєї влади був готовий на вбивство мільйонів людей, обман, лицемірство, демагогію і немислимі найтяжчі злочини.

На жаль, панування бездуховного матеріалізму і сталінського керівництва методами жорстокості, обману, лицемірства і егоїзму зберігались і в наступні десятиліття історії Радянського Союзу і залишили свої сліди після його розпаду.

В 80-х роках ХХ ст. нове керівництво Комуністичної партії – єдиної правлячої сили Радянської імперії, очолюване М.Горбачовим зробило спробу ввести в країні елементи демократії. Проте більшовицькі лідери не хотіли розставались з владою. В результаті могутня більшовицька імперія розпалась. Бездуховна держава, що визнавала лише матеріальні інтереси, держава всевладного матеріалістичного капіталізму, який більшовики назвали соціалізмом, виявилась нежиттєздатною.

Але в тих державах, що виникли на розвалинах Радянського Союзу, в тому числі, звичайно, і в Україні, залишились незгладимі сліди панування Російської імперії, царської впродовж 263 років і більшовицької – 74 років, їхньої політики “*divide et impera*” (розділяй і володарюй), що здійснювалась з часу приєднання України до Росії.

В духовному житті царської Росії панувала православна релігія, який згідно її статуту, потрібно було проповідувати і захищати божественні закони моралі й етики, тобто справедливі, взаємовигідні і взаємоприйнятні відносини між людьми і народами. Проте, російська православна церква служила не Богу, а імперії. А з її ліквідацією в Росії, що волею більшовиків перетворилась в Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) – в нову більшовицьку імперію, мораль, проголошена більшовиками в «моральному кодексі будівників соціалізму» в доповнення до “ідеології марксизму”, втратила і ознаки проповідника, і захисника моралі, зокрема, любові і пошани до трудового народу, який

до кінця більшовицької диктатури залишався безвольним і безправним виконавцем “волі партії”. Український народ і після відродження своєї держави залишився духовно і, в значній мірі, політично роз’єднаним.

І сьогодні в Україні діють п’ять церков: Українська православна Київського патріархату; Українська православна Московського патріархату; яку Київський патріархат вважає неканонічним і закликає православних не визнавати його; Українська автокефальна православна церква, що також не визнається Московським патріархатом; греко-католицька і римо-католицька церкви.

Православна церква Київського патріархату і Українська автокефальна православна церква не визнаються і верховним Константинопольським патріархом, очевидно по волі Московського патріархату, від якого Константинопольський віками був, і мабуть залишився і зараз, залежним. Звичайно, при такій релігійній роз’єднаності важко відроджувати і політичну, і національну єдність українського народу, тим більше, що сучасні лідери України, які жили і виховувались в радянській бездуховній імперії, в якій визнавались лише матеріальні інтереси і потреби держави і, в певній мірі, в силу необхідності російського народу, не могли проникнутись розумінням всієї важливості духовної єдності свого народу. Адже більшовики не лише не підтримували духовної і національної єдності окремих націй Радянського Союзу, а вели постійну боротьбу проти такої єдності, визнаючи лише єдність загальносоюзну, очолювану російськими більшовиками, що визнавали право на існування тільки російського народу – пануючого народу Російської імперії. До того ж, в роки радянсько-російського Союзу значно змінився етнічний склад населення України. В 30-40-х рр. XX ст. на зміну мільйонам українців, знищених голодомором 1932-33 рр., стараннями ЧК і КДБ, колективізацією і війнами, було переселено з Росії мільйони «чисто русских», які і сьогодні зверхньо ставляться до «хохлов».

В роки панування більшовиків його керівництвом немало було зроблено і для економічного роз’єднання окремих республік Радянського Союзу в ім’я збереження і зміцнення єдності радянсько-російської імперії і крайньої централізації її управління. З цією метою планувався своєрідний економічний зв’язок союзних республік – в одних республіках розпочиналось виробництво якогось продукту, а в інших воно закінчувалось.

Нелегко було ліквідувати і ті, хоча й несуттєві за своїм характером, відмінності між населенням західних районів України, що були значний час під владою Польщі і Австро-Угорщини і населенням південно-східних районів, в значній своїй частині російським. Відродження національної єдності і незалежності держави з такою спадщиною вимагає звичайно любові до своєї Вітчизни, свого народу, його лідерів, вибори яких в існуючих умовах, у свою чергу, зустрічають немало труднощів. Цілком природно, що в Україні на 16-му році її незалежності панує політична криза і затримується економічний розвиток, особливо в аграрній сфері. А разом з тим, незважаючи на, здавалось, відродження православної церкви, помітне падіння моралі й етики в народі.

Все це є природним наслідком довготривалого панування в Україні переваги матеріальних інтересів над духовними. Україна, слідуючи за економічно високо розвинутими капіталістичними країнами, намагається хоча б в політичному плані зрівнятися з ними, вважаючи, що буржуазно-демократичні права і свободи можуть замінити і релігію як захисника і проповідника моралі й етики, чи принаймні значно допомогти їй в цьому. Демократія, що вже давно демонструвала свою перевагу над диктатурою, стала для українців метою їх політичної боротьби, відтіснивши на друге місце питання духовності, як це характерно для капіталістичної системи. Таким чином, зберігаються умови для зростання аморальності, егоїзму, жадоби влади і багатства, розпусти і статевих збочень. У ХХ ст. з встановленням безроздільного панування матеріальних інтересів в економічно високорозвинутих країнах, зневага до загальноприйнятих норм моралі й етики набрала дивовижного характеру. Демократія виявилась нездатною без релігії успішно протидіяти волі капіталу. Про це говорять війни в Іраку і Палестині, Чечні і Сербії, наростання суперечностей в ряді країн Азії і Африки, посилення влади глобалізму і боротьби проти нього. Створюється враження, що людство перебуває напередодні якихось радикальних змін, не знаючи в чому вони будуть полягати, чи сприятимуть вони прогресу чи гальмуватимуть його. Для збереження елементарних норм моралі й етики держава потребує підтримки і допомоги релігії, віковічного їх проповідника і захисника.

Безроздільне панування в сучасному капіталістичному суспільстві матеріальних інтересів заважає реалізації важливої передумови збереження моралі й етики – єдності релігії і держави, а отже і створення перешкоди для зростання і поширення аморальності в усіх її формах.

Дотримання норм і законів моралі й етики забезпечується, як говорить історія, в основному неписаними звичаєвими законами. Але не меншу роль в збереженні моралі відіграють і писані державні закони, сформульовані і опубліковані державними органами. Проте, якщо доцільність і відповідність потребам людей звичаєвих законів перевіряється і схвалюється не одним поколінням людей впродовж сотень років, то державні закони часто враховують лише інтереси держави і пануючих в ній груп, класів і верств населення. Тому в демократичних державах для додаткового вивчення законів, приведення їх у відповідність з інтересами і держави і більшості народу, існують крім парламенту – основного законодавчого органу країни і верхні палати – сенати, вибрані з особливо заслужених, чесних і знаючих людей.

В українській державі їх роль, на жаль, виконує Конституційний Суд, створений державними органами, що іноді турбуються лише збереженням влади в своїх руках. Наша поспішно створена конституція не враховує досвід в цьому питанні інших народів.

Політична недосвідченість, нерозуміння особливостей демократії українськими лідерами затрудняє народження і розвиток української демократичної держави, особливо в сфері її духовності. Вони недооцінюють значення релігійної єдності українського народу для утвердження його національної і політичної єдності. До цього часу вони, вважаючи церкву відділеною від держави, миряться з неканонічністю Української православної церкви Київського патріархату, вважаючи закономірним перебування більшості церков в Україні у підпорядкуванні Московського патріархату. Традиційно орієнтуючись на забезпечення в першу чергу економічного розвитку країни як головної основи її політичної незалежності, верховне керівництво України вважає духовний розвиток свого народу другорядною справою. Це дає можливість Московському патріархату і сьогодні «законно» втручатись в духовне життя українців, а, разом з тим, в певній мірі і в їх політичне життя,

затруднючи досягнення національної і духовної єдності українського народу, виступаючи в цьому вірними помічниками російських шовіністів.

Але український народ, можна надіятись, уже пережив тяжкі століття свого життя в міцних обіймах «старшого брата». Перед ним відкритий шлях у незалежне майбуття. Це тим більш реально, що цим шляхом сьогодні йде фактично все людство. Правда, в кожного народу є свої можливості розвитку. В українців ці можливості криються в їх працьовитості і схильності до співробітництва і дружби з іншими народами.

Контрольні питання:

1. Чому марксиста так вороже ставились до релігії?
2. В чому закладається відмінність між соціал-демократами і комуністами?
3. Якою була політика комуністів Радянського Союзу в релігійному питанні?
4. Що зумовило розпад Радянського Союзу?
5. Що змінилось з розпадом Радянського Союзу в духовному житті українського народу?

VI. Особливості духовності сучасного суспільства.

Після переможного закінчення війни проти фашизму і виникнення «світової соціалістичної системи», в історії людства, незважаючи на збереження в усіх країнах світу панування матеріалізму, почався новий стосовно соціально-економічного, політичного і духовного розвитку суспільства період – роки паралельного розвитку капіталізму і соціалізму, коли могла наочно демонструватись перевага тієї чи іншої системи. Умови для такого «змагання» були, правда, не рівними: розвинутим капіталістичним країнам з їх відрегульованими економічними і політичними системами, елементами духовності і традиціями моралі й етики протистояли соціалістичні, що у всьому слідували за «могутнім, непереможним Радянським Союзом», не враховуючи того, що його могутність була здобутком кривавої диктатури більшовиків. З такою ж диктатурою могли миритись далеко не всі народи, тим більше, що вона, як відомо, не могла забезпечити темпів економічного розвитку рівним темпам капіталістичних країн. В цьому з часом переконувались і народи Радянського Союзу, життя яких і матеріально, і духовно було незрівнянно гіршим, ніж народів країн «загниваючого капіталізму».

В другій половині ХХ ст. і капіталістичні, і соціалістичні країни економічно розвивались відносно високими темпами. Разом з тим суспільство переживало, так звану, науково-технічну революцію, особливо в розвитку військової техніки, засобів сполучення, зв'язку та інформації. Удосконалювався телефонний і радіозв'язок, з'явився телевізор. Поєднання науково-технічної революції з безроздільним пануванням матеріалізму і зневагою духовності, негативно вплинуло на загальний стан моралі й етики в суспільстві. Молодь цих років спішить перейняти все непристойне, що демонструється в телепередачах, автори яких виходять, очевидно, з того, що молодь в першу чергу повинні приваблювати пікантні, непристойні картини і сцени, і одержуючи солідні гонорари, не зважають на їх шкідливість для суспільства.

Тому не дивно, що серед злочинців у ці роки все частіше зустрічається молодь. А внутрішня і зовнішня політика окремих економічно високорозвинених країн в умовах панування матеріалізму виходить тільки зі своїх егоїстичних

економічних інтересів, що, по суті, є інтересами пануючої верстви країни. І маючи можливість їх реалізації, користуючись новітньою військовою технікою, не гаються з розв'язанням нових війн, таких, як війна США в Іраку. Цю війну американські дипломати, журналісти і політики, та й не тільки американські, намагаються представити як війну за демократію, але в дійсності, це війна за дешеву нафту, мільйонні прибутки американських банкірів і підприємців.

Успіхи в економічному розвитку суспільства, науково-технічна революція в умовах значного зменшення значення в суспільному житті духовності і відповідно моралі й етики, зумовили посилення матеріальних інтересів. **Принцип – матеріальні інтереси над усе**, який впродовж всієї історії людства лежав в основі життя і діяльності переважної більшості людей, зобов'язаних до цього їх матеріальними потребами. Тепер, в умовах безроздільного панування матеріальних інтересів, їх поєднання з владою і успіхами в розвитку продуктивних сил суспільства, цей принцип набрав особливого характеру і значення. Покладений в основу діяльності пануючої верстви суспільства, далекій від Божих заповідей моралі й етики, він зумовив не поліпшення матеріального становища трудящих, що здавалося було б закономірним наслідком зростання продуктивних сил суспільства, а збільшення багатства на одному полюсі суспільства і зростання бідності і нестатків – на другому. **Багатство і влада** стають заповітною мрією значної частини народу. Тісно пов'язані між собою вони (капітал і державна влада) є основною пануючою силою в сучасному світі. Мораль і етика несумісні з їхніми інтересами.

Матеріалістичний соціалізм в Радянському Союзі в цьому фактично нічим не відрізнявся від матеріалізму в капіталістичній його формі. Для більшовицького керівництва радянської імперії матеріальні інтереси були також над усе. Тільки вони виправдовувались не природним егоїзмом окремих людей, а потребами перемоги соціалізму-комунізму в усьому світі «в інтересах трудового народу і загального прогресу людства», на чолі якого повинні стояти комуністи. Знову ж таки, на першому місці виявляється **стоїть влада**.

А для керівництва сучасної Російської Федерації імперська ідеологія і політика їх попередників залишається незмінною. Правда, в цій політиці правителів Росії головну роль відіграють не стільки матеріальні інтереси, скільки

політичні прагнення зберегти Росію як імперію в якомога більшому її складі. Саме з цією метою правлячі кола царської Росії вели в свій час війни проти кавказьких і середньоазіатських народів і добивались панування православної церкви над всім православним світом.

Російська імперія виросла в свій час на обмані, насильстві і сприятливих умовах для її розвитку і розширення – слабкості своїх сусідів. Користуючись відсутністю сильних держав на просторах від Східної Європи до Далекосхідних держав і Тихого океану, вона підкорила народності і племена, що населяли ці землі, своїй владі. Впродовж віків ці народи нещадно грабувались російськими купцями і правителями, а їхні землі поступово освоювались засланцями і губернаторами з небагаточисельною їхньою челяддю.

Зв'язок зі столицею, що підтримувався лише ямщиками, був незручний і забирав багато часу. Тому не дивно, що губернатори далеких сибірських губерній правили за своїми законами, часто далекими від елементарних норм цивілізації, моралі й етики. Цілком природною була поява в той час в російській мові поговірки: «Закон – что дышло, куда повернул, туда и вышло». Про дотримання в цих умовах законів моралі й етики не могло бути й мови.

Ці особливості Російської імперії в радянські часи при вдосконаленні засобів зв'язку і сполучення та початку освоєння природних багатств Сибіру, змінювались в незначній мірі. Сибір і далі залишався місцем заслання і каторжних робіт неугодних більшовицькій владі людей. Православна церква в царській Росії освячувала цю політику, а в радянській, коли було дозволено її існування, продовжувала також менше всього турбуватись питаннями моралі й етики правителів і їм підвладних. Ці звичаї в значній мірі зберігаються і в сучасній Росії. Її шовіністичні правителі не відмовляються від культивованої віками ідеї «третьої імперії», яка реалізовувалась і на їх погляд може і в сучасних умовах бути реалізованою традиційними методами, далекими від гуманності і моралі.

Матеріалізм в поєднанні з диктатурою як формою держави, незалежно від того буржуазна вона чи «пролетарська», як показала історія ХХ ст., справжнє нещастя для народу. Але і в поєднанні з демократією він – матеріалізм – морально розкладає суспільство. Демократія не в силі цьому успішно протидіяти. Їй потрібна допомога

високоморальних і віруючих не лише у власні сили, а й у Всевишнього, людей тобто духовності – віри, чесності, справедливості і взаємної поваги між людьми.

Незважаючи на ліквідацію в кінці ХХ ст. разом з радянсько-більшовицькою імперією світової соціалістичної системи, контрастуючої капіталістичній, в ХХІ ст. людство вступило не менш роз'єднаним. Проте, якщо в соціально-економічній і політичній сферах між окремими державами знаходилась спільна мова, то в духовно-релігійній до порозуміння приходили рідко, хоча всі монотеїстичні релігії визнавали лише одного Бога (Бога Отця, Бога Сина і Бога святого Духа) – християнська релігія, а іслам – Аллаха, іудейська релігія – Йегову, індуїзм – Брахмана.

Всі монотеїстичні релігії в питаннях моралі й етики, по суті, не відрізнялись між собою. Тому можна з певністю в правдивість цього твердження сказати, що релігійні війни між християнами і мусульманами, і між окремими їх конфесіями – католиками, православними і протестантами в християн і сунітами і шіїтами – в мусульман, були пов'язані більше з матеріальними і політичними інтересами, ніж з духовно-релігійними переконаннями їх учасників. При цьому, звичайно, свою роль відіграв і релігійний фанатизм. В поєднанні з матеріальними інтересами він був нездоланим при вирішенні питання війни і миру, а отже моралі й етики у відносинах між релігіями і народами.

В Російській імперії, і царській, і в більшовицькій, при вирішенні питання моралі й етики відігравали значну, а часто навіть вирішальну роль, інтереси збереження і розширення імперії, продиктовані **шовінізмом правлячих кіл**, їх прагненням необмеженої влади. Російський шовінізм в роки радянської влади прикривався «інтернаціоналізмом» – «союзом пролетаріїв всіх країн» під керівництвом російських комуністів-більшовиків. Рідний брат шовінізму італійсько-німецький фашизм з його расистською теорією в розв'язаній ним Другій світовій війні зазнав поразки і припинив своє існування. Російський же шовінізм зберігся і сучасне керівництво Росії продовжує надіятись на відродження могутньої імперії. Саме в зв'язку з цим одні лідери Російської Федерації відкрито, інші – маскуючись під демократів і поборників справедливості, ведуть політику збереження роз'єднаності бувших радянських народів, щоб при першій можливості повернути їх до складу «Великої

Росии». Проте, український народ пройшовши криваву школу більшовицької диктатури, на цей раз, можна думати, не допустить помилок 1917-1920 рр. і збереже Україну як незалежну, соборну державу. Панування матеріалізму з його зневагою до духовності в релігійній її формі, до моралі й етики, український народ, враховуючи досвід інших народів, зможе подолати і зайняти достойне місце в сім'ї вільних, демократичних народів світу. Для цього, звичайно, необхідно зберегти духовну і політичну єдність українського народу, відновивши в першу чергу повагу до законів моралі й етики і встановивши таку соціальну і політичну систему, яка б забезпечувала твердий правопорядок, суворе дотримання законів, що враховують інтереси і потреби більшості народу України і забезпечують зростання його добробуту і культури до рівня передових народів Землі.

Не маючи належного політичного досвіду, який набувається лише в роки державної незалежності, лідери відроджуваної України мають за лічені роки пройти нелегку школу освоєння законів демократичної політичної боротьби. Долаючи цю школу Україна з часом стане все ближчою до великої родини європейських народів.

Контрольні питання:

1. В чому полягає особливість духовності сучасного суспільства?
2. Які особливості Російської царської імперії збереглися і в радянські часи?
3. Що характерне для моралі й етики сучасної України?
4. В чому полягає основна мета внутрішньої і зовнішньої політики України?

Післямова

Сьогодні людство переживає особливо складний період свого розвитку – природний наслідок поєднання досягнень науково-технічного розвитку суспільства ХХ ст., особливо його другої половини і занепаду моральності. Влада і багатство, насильство, і обман, зневага до простих, чесних, але бідних, безвладних трудівників заволоділи значною частиною честолюбних людей окремих народів.

До соціально-економічних, політичних та культурних відмінностей між окремими країнами і народами Землі додаються і духовні, релігійні відмінності, що незважаючи на всі спроби окремих прогресивних релігійних лідерів до порозуміння і зближення релігій, залишаються одними із діючих чинників розбрату між народами, що іноді, поєднуючись з національно-визвольною боротьбою окремих народів і матеріальними інтересами пануючих держав, призводять до кривавих війн. Саме такою є війна афганського і чеченського народів за свою свободу і незалежність, та війна народу Іраку проти США, що посягають на його природні багатства.

Ця особливість суспільного життя на початку ХХІ ст. набула характеру своєрідної хвороби в усіх країнах, де встановилось безроздільне панування матеріалізму. В першу чергу вона укоренилась в країнах бувшого Радянського Союзу, в яких до влади дорвались бувші секретарі ЦК, обкомів і райкомів компартії, найбільш політично активні і досвідчені люди. Вони в свій час користувались диктаторськими, більшовицькими методами правління своїми країнами і тепер, в нових умовах життя і розвитку своїх народів, намагаються поєднати їх з демократичними формами і методами керівництва. В радянські часи вони повинні були підкорятись жорсткій партійній дисципліні, слухняно виконувати волю верхів, тепер же, по своєму сприйнявши демократію як всюдозволеність для керівників, прикриваючись «волею народу», робили і роблять все, що відповідає в першу чергу їх інтересам, часто перетворюючись у справжніх сатрапів.

Подолати це варварство в Україні в умовах панування матеріалізму нелегко. Для цього необхідно, перш за все, не зменшуючи темпів поліпшення матеріального становища народу, особливу увагу приділяти питанням духовності,

збереженню і розвитку національної культури, мови, традицій і пам'яті про достойне уваги і шани минуле, виховувати національну єдність і гордість за свій народ, намагаючись і своїми силами додавати права на цю гордість.

На жаль і сьогодні знаходиться немало людей, і в Україні суших, і за її межами, що намагаються принизити Україну і її народ. Найбільше цим зловживають російські шовіністи: Україну вони продовжують називати Малоросією, а український народ – малоросами або хохлами, забуваючи при тому, що саме Київська Русь є їхньою прабатьківщиною.

Український народ, між тим, має підстави гордитись і своїм минулим, що характеризується довготривалою боротьбою з агресивними сусідами і своєрідною духовною властивістю – миролюбністю і гуманністю. Це дало йому можливість впродовж тисячоліть займати найбільш придатну для хліборобства землю – чорноземи лісостепу північного Причорномор'я і витримати багатовікове підневільне бездержавне існування.

Відродження незалежної української держави, що почалось з розпадом радянсько-російської імперії, – історична закономірність, з якою не хочуть примиритись лише російські шовіністи, не розлучаючись з ідеєю відновлення російської імперії. Проте, час імперій минув. Імперії, звичайно, в силу особливостей своєї організації, затримували і духовний, і економічний розвиток націй, що входили до неї, в той час, як потреби і можливості такого розвитку зростають в ході загального розвитку людства. Їх відмирання пов'язане, зокрема, і з необхідністю заміни диктатури демократичною політичною системою, що найбільш відповідає сучасному рівню розвитку людства, збереженням і повсюдним втіленням в життя духовності в усіх її формах і значеннях, зокрема законів моралі й етики. Без дотримання закону єдності і боротьби (точніше – взаємозв'язку) протилежностей – духовної і матеріальної субстанцій, як твердить великий філософ Гегель, життя і розвиток всього сушого, в тому числі й суспільства, неможливе. Успіхи економічного (матеріального) розвитку суспільства останніх століть вимагають і духовного розвитку всіх народів Землі, точніше – їх прилучення до духовності – віри в існування непорушних законів не тільки природи, а й Всевишнього, і необхідність їх виконання.

В зв'язку з цим виникає потреба духовної єдності народів, яку відчують і розуміють, на жаль, далеко не всі духовні можновладці. Папи Римські Іван-Павло II і Бенедикт XVI закликають до порозуміння лідерів інших релігій і конфесій, зокрема православної релігії, ісламу і іудаїзму, але вони не знаходять належного відзиву.

Московський патріархат православної релігії продовжує вважати католицизм ворогом православ'я і не хоче навіть зустрітись з папою Римським, щоб домовитись про спільні дії при відзначенні важливих подій в житті християнської релігії.

Православна церква Московського патріархату і сьогодні вірно служить не стільки богу, скільки ідеї збереження Росії як імперії. Саме тому Московський патріархат не хоче визнавати Українську православну церкву Київського патріархату, об'явивши її неканонічною, і, таким чином, допомагає російським шовіністам в реалізації їх планів духовного і політичного, а отже загальнонаціонального розчленування українського народу, щоб згодом частинами повернути його до складу Російської імперії. Проте, безсумнівна нереальність цих планів. Російська нація виникла **на основі політичної єдності** багатьох і російських, і неросійських народностей і її духовна єдність не відзначається особливою консолідованістю. Українська ж нація, незважаючи на її багатовікове бездержавне існування, збереглась як спільність, що виникла на основі переважно **етнічної єдності**. Звичайно, бездержавність залишила свій слід в історії українців-русів, але все ж в них збереглось достатньо сил і волі, щоб успішно протистояти відродженню російської імперії.

Віки проживши бездержавним народом, зазнавши долі підневільного слуги в ролі так званого «молодшого брата» і нарешті створивши свою державу, український народ вступає з надією на кращу долю в чергове століття своєї історії. Його намагання в однаковій мірі задовольняти свої матеріальні і духовні потреби й інтереси повинно сприяти реалізації цієї надії.

Першоджерела і література

1. Біблія. Книги Святого письма Старого і Нового заповіту. Українське біблійне товариство, 1994.
2. Закон Божий, складений протоієреєм Серафимом Слобідським, вид. 3-тє. – К., 2003.
3. Коран. Изд. 2-е. – М., 1990.
4. Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ). Тт.1-17. – К., 1959-1965.
5. Большая Советская Энциклопедия (БСЭ). Тт.1-30. Изд.3-е. – М., 1970-1978.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2005.
7. Словник іншомовних слів. – К., 1972.
8. Всемирная история. Тт.1-10. – М., 1955-1965.
9. Авдиев В.И. История древнего Востока. – М.: Госиздат, 1953.
10. Артамонов С. Вольтер. – М., 1954.
11. Асмус В.Ф. Жан-Жак Руссо. – М., 1951.
12. Бровко І.Б. Добром нагріте серце. – Х., 2005.
13. Васильев Л.С. Культы, религия, традиции в Китае. – М., 1970.
14. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
15. Вологин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII в. – М., 1958.
16. Вольтер Франсуа-Мари. Статьи и материалы. – М.-Л., 1948.
17. Гегель Георг-Вильгельм-Фридрих. Философия религии. В 2-х тт. – М., 1976.
18. Грушевський М.С. Історія України-Русі. Тт. 1-11. – К., 1991-1998.
19. Дідро Дені. Вибрані твори. Тт.1-2. – Х., 1933.
20. Енгельс Фрідріх. Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії. – К., 1952.
21. Енгельс Фрідріх. Розвиток соціалізму від утопій до науки. – К., 1953.
22. Енгельс Фрідріх. Діалектика природи. – К., 1953.
23. Енгельс Фрідріх. Походження сім'ї, приватної власності і держави. – К., 1955.
24. Ильин Г.Ф. Религия древней Индии. – М., 1959.
25. Імалджик Галіль. Османська імперія. Класична доба. 1300-1600. Пер. з англійської. – К., 1993.
26. Каныгин Ю.М. Сатанизм в XX веке. – К., 2004.
27. Климович Л. Ислам, его происхождение и сущность. – Уфа, 1956.
28. Кочетов А.И. Буддизм. – М., 1968.
29. Коэн Стивен. Бухарин: Политическая биография. – М., 1988.
30. Крижановський О.П. Історія Стародавнього Сходу. – К, 2000.
31. Кримський Агатангел. Історія Туреччини. – К.-Львів, 1996.
32. Крисаченко В.С. Українознавство. У 2-х кн. – К., 1997.
33. Кун М.А. Легенди і міфи Стародавньої Греції. – К., 1996.

34. Ленін В.І. Матеріалізм і емпіріокритицизм.. – К.: Держполітвидав, 1959.
35. Ленін В.І. Імперіалізм як найвища стадія капіталізму. – К.: Держполітвидав, 1952.
36. Маркс К. і Енгельс Ф. Вибрані твори в двох томах. – К.: Держполітвидав, 1955.
37. Мень Александр. Історія релігії (в двох книгах). – М., 1997.
38. Мор Томас. Утопія. – М., 1953.
39. Мусский И. А. Сто великих мыслителей. – М., 2000.
40. Нова історія. Ч. 1. За ред. О.Л. Нарочницького. – К., 1975.
41. Нова історія. Т.2. За ред. Ф.В.Потьомкіна. – К., 1980.
42. Новейшая история. Под ред. И.С. Галкина. – М., 1975.
43. Полонська-Василенко Наталія. Історія України в 2-х т. – К., 1992.
44. Семенов В.Ф. Історія середніх віків – К., 1975.
45. Сергеев В. Історія Стародавньої Греції. – К., 1950.
46. Терещенко Ю.І., Курило В.М. Історія України. – К., 1995.
47. Тихоплав В.Ю. и Тихоплав Т.С. Физика веры. – С.-П., 2001.
48. Штекли А.Э. Кампанелла. – М., 1960.
49. Шугайлін О.В. Видатні борці за науковий світогляд (про Коперніка). – К., 1955.
50. Яницкий И.Н. Физика и религия. – М., 1995.

З М І С Т

<i>Рецензія М.Демченка. Про мораль і етику як духовну основу життя і розвитку суспільства.</i>	3
<i>Рецензія В.Рибалка. Про особливе значення моралі й етики в сучасному суспільстві.</i>	7
Передмова.	10
I. Духовні і матеріальні основи виникнення і розвитку моралі й етики	14
II. Дохристиянські релігії про мораль і етику	11
III. Значення християнської релігії в утвердженні законів моралі й етики	28
IV. Виникнення ісламу. Головні особливості моралі й етики мусульман	36
V. В полоні матеріалізму	41
VI. Особливості духовності сучасного суспільства	50
Післямова	55
Першоджерела і література	58

Навчальне видання

ЛАЗОРЕНКО Тимофій Григорович

Мораль і етика в минулому й сучасному суспільстві.

Редагування і коректура Автора

Видавець Карпенко В.М.

Київ 04210, пр. Героїв Сталінграду 14/44, тел./факс 414 94 93

E-mail: korekta@ukr.net

Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої справи

Серія ДК №518 від 05.07.2001р.

Друк цифровий. Надруковано на власному обладнанні.

Підписано до друку 11.07.2008. Зам.№28/29